

ELS FALCIOTS

Per als meus amics de l'IQS, els quals em fan reflexionar sobre aquestes coses en els seminaris que organitzen, més aviat una mica lluny de la química que vàrem estudiar plegats a la nostra joventut.

L'hivern de mil sis-cents setanta-set, moria un jueu de mitjana edat a la Haia, pràcticament sol, només acompanyat per un metge amic seu que probablement el va ajudar a morir. Era la crisi final d'una malaltia pulmonar que s'havia anat agreujant amb la respiració de la pols de vidre que es produïa en la pràctica del seu ofici de polidor de lents. Les seves pertinences eren només dues taules i un llit, els instruments de polir lents i una biblioteca d'un centenar i mig de llibres. Es deia Baruch Spinoza i es dedicava a la filosofia.

Spinoza és un filòsof que a part del seu valor intel·lectual també ha estat relativament popular, si es pot dir així, des de la primera meitat del segle XX, des que Einstein va pronunciar la seva famosa frase: "crec en el Déu de Spinoza". No és que Spinoza no s'ho mereixi, però no hi ha millor publicitat que aquella que et pot donar el físic més important i mediàtic del segle quan es declara partidari de la teva filosofia. Sobretot si, a més, coincideixen dos aspectes: el primer aspecte és que aquesta filosofia està relacionada amb la religió, és a dir, està relacionada d'alguna manera amb la recerca de la realitat última de l'ésser; i el segon aspecte és que se'n declara partidari un científic que en aquell moment històric sembla que està descobrint els darrers secrets de l'Univers. En el suposat valor d'aquesta doble consideració, valor que en realitat és inexistent, em sembla que hi ha l'error bàsic de la majoria de *fans* de Spinoza.

Però en el fons, a part del possible error en la valoració, aquesta recerca és la qüestió fonamental de la filosofia de Spinoza, ja ho era al segle XVII i abans, ja ho era al començament de tota la filosofia, molt abans que Spinoza escrivís els seus llibres i que Einstein pronunciés la famosa frase. Es tracta, ni més ni menys, que de desxifrar racionalment els darrers secrets de l'Univers. Perquè el racionalisme de Spinoza precisament pretenia això, desxifrar la realitat última de l'ésser, diguem-li com li diguem, diguem-li Déu, diguem-li Naturalesa, diguem-li realitat ontològica, diguem-li felicitat, diguem-li salvació, diguem-li sentit de la vida o diguem-li d'una altra manera... i fer-ho de manera universal i completament racional. Aquí hi ha el problema metafísic que no resoldrem mai, ni Einstein, ni Spinoza, ni nosaltres, ni ningú. I també aquí hi ha el gran valor de Spinoza, de proposar-ho clarament per necessitat filosòfica i construir, gairebé del no res, una interpretació racional d'una coherència extraordinària. Però fins i tot en el intel·lectuals més conspicus, el primer

que sobta és que hi ha moltes interpretacions diferents de Spinoza, alguns li atribueixen virtuts que mai no ha tingut i altres sembla que el blasmen per aspectes que són de difícil justificació. Però encertades o errades, tantes aproximacions diferents i derivacions de la seva filosofia acrediten encara més la seva importància.

Pascal, Leibnitz i Descartes, uns altres racionalistes contemporanis de Spinoza i molt més ben considerats que ell durant la seva vida, acreditats socialment com a filòsofs i matemàtics mentre Spinoza va ser perseguit i polia vidres per sobreviure, també proven de resoldre el mateix problema que forçosament s'havien de plantejar els filòsofs i sobretot els racionalistes, però més aviat sembla que no volen agafar el bou massa per les banyes en aquest sentit i d'alguna manera també sembla que l'esquiven per dedicar-se a altres camps filosòfics més prolífics i menys conflictius. I quin era el bou que podia investir-los? Per poder-lo identificar s'ha de tenir en compte que, al segle XVII, l'ateisme com a corrent intel·lectual encara no existia. I l'agnosticisme com a tal, formulat pel biòleg T.H. Huxley en ple segle XIX, encara és posterior a l'ateisme. L'esclat popular de l'ateisme vital i col·lectiu més espontani es produeix en la revolució francesa i després ja s'articularà en corrents filosòfics convencionals com, per exemple, en el positivisme primer de Comte, en el materialisme de Marx o en l'existencialisme de Sartre. Però encara que des de tota la història hi ha hagut descreguts, pròpiament ateu, a la societat europea més culta del segle XVII la paraula *ateu* encara era només un insult. I, en un intel·lectual, suposava la immediata persecució per les idees.

Pascal planteja el problema de manera elegant, amb la teoria del càlcul de probabilitats, apostant pel Déu cristià com a opció guanyadora i, d'altra banda, també és el racionalista que diu: "el cor té raons que la raó no comprèn". Leibnitz fa una interpretació fabulosa, diu que la partícula més petita de matèria, una *mònada*, precisament per ser la més petita ha de ser indivisible, per ser indivisible no pot tenir extensió perquè si fos així es podria dividir, i si no pot tenir extensió no pot ser matèria perquè la matèria té sempre extensió, per tant ha de ser espiritual o divina; també escriu una *Teodicea* en la qual la presència del mal és perfectament compatible amb Déu i afirma que vivim en el millor món possible, fent gala d'un optimisme metafísic que després ridiculitzarà Voltaire el seu conegut *Candide*. Descartes aporta unes proves racionals que volen justificar l'existència de Déu (la *res divina*) i que recorden més aviat les de Tomàs d'Aquino.

Pascal potser és el més atrevit i Leibnitz el científicament més sòlid, però tots tres accepten la fe cristiana, la separen de la filosofia i troben la manera d'interpretar-la racionalment. En aquest cas, sembla que actuen de la mateixa manera que aquell jutge que vol absoldre un amic seu i simplement cerca les lleis més adients que permetran l'absolució. I també sembla que no s'hi van cansar gaire. Si fóssim una mica malpensats podríem intuir que, vistes les circumstàncies, era una manera fàcil d'enllestir aquest problema de fons sense tenir dificultats amb la societat i poder-se dedicar més tranquil·lament a fer la seva feina i a viure la seva vida.

Spinoza, probablement de manera més innocent que els anteriors, tampoc no discuteix la fe des del punt de vista filosòfic, l'accepta sense cap reticència i la separa

de la filosofia d'una manera clara en el seu *Tractatus Theologico-Politicus*, llibre que és una interpretació de les *Escriptures* amb conseqüències finals polítiques. Però en la seva hermenèutica no s'està de cercar la interpretació filosòfica racional dels textos amb un rigor absolut. Aquest és el bou que vol agafar per les banyes. I finalment aquest també és el bou que l'acabarà envestint, tant externament com internament, tant per part de les autoritats judaïques com també per part d'ell mateix, del seu interior filosòfic, perquè s'haurà d'inventar un altre Déu molt diferent del Déu bíblic, en la seva famosa *Ètica*, per tal d'encaixar-lo a dins de la seva pròpia racionalitat. Va ser calumniat, perseguit durant tota la seva vida i podríem dir que fins a un segle després de la seva mort per les seves idees, que ja eren conegudes abans de les publicacions i que varen ser expressades en els seus textos i sobretot en l'*Ètica*.

El problema és que, per als creients, les *Escriptures* són llibres *revelats* i qualsevol interpretació que les vulgui reduir a la racionalitat acostuma a acabar en una heretgia. I encara que l'editor de Spinoza seguia una sèrie de precaucions, com posar títols diferents i estranys a les primeres edicions del *Tractatus*, falsos peus d'impremta i pseudònims de l'autor per tal d'evitar represàlies, en aquella relativament petita societat d'intel·lectuals d'occident no es podia amagar que l'autor era el jueu d'Amsterdam que ja havia estat identificat abans i expulsat per les seves idees de la seva pròpia comunitat amb un *cherem*, la forma més dura d'exclusió jueva. Spinoza es va lliurar de la foguera en la qual podia haver acabat, però ja havia estat duríssimament castigat i rebutjat per la seva mateixa comunitat quan només tenia vint-i-tres anys, després de la mort del seu pare, quan es va sentir més lliure i ja no es va veure obligat a mantenir en secret les seves idees. Incloc a continuació un fragment del document del *cherem*, només per ajudar a veure el llenguatge que utilitzava una de les religions de l'amor (que en diuen) amb un dels seus fills pròdigs: "Maleït sigui de dia i maleït sigui de nit; maleït sigui quan se'n va a dormir i maleït sigui quan s'aixeca; maleït sigui quan surt i maleït sigui quan torna. Que el Senyor no el perdoni..." Sembla que va perdre la fe en el Déu bíblic (no n'hi havia per menys), però probablement també es va sentir feliç d'abandonar la fiscalitzadora comunitat judaica. El líder jueu Ben Gurion, ja entrat el segle XX, va provar de rehabilitar-lo formalment, però no ho va aconseguir perquè en el judaisme no està prevista una revocació d'aquestes malediccions.

I per què el varen odiar tant? Per més d'una causa. Al mateix temps que escrivia la seva *Ètica*, en la qual proposava un nou model de Déu, també interpretava lliurement el Déu de les *Escriptures* i considerava que en els textos sagrats només hi ha uns pocs dogmes de fe *revelats* que es poden resumir en menys de dues línies: l'existència d'un Déu únic, omnipresent i misericordiós, que s'ha d'obeir practicant la justícia i l'amor al proïsme. Per tant, tots els textos de les *Escriptures* que no comprometin aquests conceptes del judaisme que ell considera dogmàtics i que pertanyen a la fe, poden ser interpretables amb criteris racionals. Al *Tractatus* hi ha un exegesi històrica dels diferents textos, amb aspectes com la seva autoria, la personalitat dels diferents autors, el públic immediat al qual anaven dirigits, la intenció dels textos en el moment de ser escrits, etc. És aquesta saludable actitud intel·lectual

que probablement també el porta a escriure, per contrast, la pròpia *Ètica*, on proposa un Déu filosòfic que no presenta tants problemes com el Déu de les *Escriptures* per a les seves interpretacions racionals. Algun docte rabí o clergue de l'època potser podia trobar varies heretgies, execrables i condemnatòries en una sola pàgina escrita per Spinoza.

Hi havia una altra aproximació possible a les *Escriptures*, una via que potser l'hauria deslliurat d'algunes persecucions, no de totes perquè hi havia molts més fronts oberts. És una via que Spinoza esmenta en el seu *Tractatus*, però precisament per criticar-la i rebutjar-la en nom de la racionalitat. És la interpretació del metge i rabí, Maimònides, feta uns cinc segles abans, que fins i tot pot semblar més moderna i que va perdurar al llarg dels anys, encara que no treu cap valor a la interpretació de Spinoza en el seu temps. Es tracta, per dir-ho ràpidament, de considerar molts textos fonamentals dels llibres sagrats com unes al·legories de les quals s'ha d'evitar la seva interpretació racional que portaria a contradiccions constants i que, en canvi, s'accepten més en concret com a metàfores de les quals se n'ha d'extreure la veritat més profunda. No en va, el mateix títol del llibre de Maimònides, del segle XII: *Guia de perplexos*, ja sembla un extraordinari títol del segle XXI.

Tal com dèiem, al mateix temps que Spinoza escrivia el seu *Tractatus*, que és el text més important que va publicar en vida, també escrivia ja la seva *Ètica demostrada segons l'ordre geomètric*, que finalment seria el seu llibre més conegut i divulgat, que no es va publicar fins després de la seva mort. En el *Tractatus* es refereix a les *Escriptures* i al Déu bíblic, en canvi a l'*Ètica*, crea el seu propi Déu, el més tard anomenat popularment el *Déu de Spinoza*. El seu pensament es desenvolupa a través de la suposició d'un Déu filosòfic, que identifica amb tota la realitat existent en la seva famosa aproximació *Deus sive Natura* (Déu o bé la Naturalesa). I tots els manaments de la seva filosofia sembla que, sense forçar-los gaire, els podríem resumir en dos: estima la Naturalesa i compren les seves lleis, que és la manera de salvar-te o de ser feliç.

Però aquesta simple interpretació no es pot fer tan fàcilment, perquè aquests manaments els podria reivindicar qualsevol ecologista rematadament ateu i Spinoza era un místic racional que veia Déu per tot arreu. De tal manera que al final de la seva *Ètica* ens convida a entrar en un estat de beatitud mística, de contemplació divina de la Naturalesa i de l'eternitat, que només es pot aconseguir amb la saviesa filosòfica i que porta finalment a l'alegria interior, a la felicitat i a la salvació. El camí intel·lectual per arribar a aquest estat no és fàcil i, segons Spinoza, sembla que només el poden seguir els més educats intel·lectualment o els filòsofs, no *la plebs*. També cal dir que considerava supersticiosos, folklòrics o innecessàries la majoria de pràctiques de culte de la religió. I en els seus escrits, s'hi troba molt sovint la distinció entre els homes educats i *la plebs* o *la gent vulgar*; per a aquests darrers, incapaços de cap filosofia, es necessita una religió convencional que els porti a l'obediència per evitar excessos passionals, conservar la pau social i en definitiva aconseguir la pacificació de la població en benefici de l'estat. Al mateix temps, amb la fe, l'obediència a la justícia i l'amor al proïsme que imposa la religió, *la plebs*

també aconsegueix la pròpia felicitat o salvació, tot són beneficis. Aquesta religió benèfica per la societat, segons Spinoza, no pot ser imposada per una monarquia autoritària perquè seria un engany arbitrari per mantenir el poder i evitaria el progrés, sinó que ha de ser impulsada per un poder polític racional que tingui la seva base en la pròpia societat, en el pacte social. Però un cop establert el poder polític, aquest és el poder que imposa la seva justícia i que ha d'obeir tothom, la religió n'és subsidiària. En aquell temps hi havia molts analfabets i no es pot negar que Spinoza, que era políticament antimonàrquic i progressista en els paràmetres de l'època, en aquest sentit tenia unes idees ben establertes encara que ara a nosaltres ens facin una mica d'angúnia.

Si es vol comprendre Spinoza, encara que la seva derivació filosòfica cap a una forma laica d'entendre la religió és molt patent, no es pot deduir de cap manera que ell mateix es considerés ateu, per a ell Déu és la mateixa Naturalesa, una presència constant, inevitable. Ja que hem parlat de la famosa frase d'Einstein sobre Spinoza, podríem recordar que el desembre de dos mil divuit, a Nova York, la casa de subhastes Christie's va adjudicar per una mica menys de tres milions de dòlars, una carta autògrafa escrita en alemany on es pot llegir: "La paraula Déu, per a mi, no és res més que l'expressió i el producte de la debilitat humana ...". Aquesta carta que es coneix amb el nom de *la carta de Déu*, va ser escrita per Einstein a mitjans del segle passat i estava dirigida a un filòsof jueu. Perquè si Déu és la Natura, podem treure Déu de l'equació i ja només queda la Natura. La cito perquè Spinoza mai no hauria pogut fer una afirmació com aquesta que correspon a algun tipus d'ateisme o d'agnosticisme dur. Spinoza era profundament creient, creia profundament en el seu propi Déu de manera completament religiosa, i gairebé com tots els creients en un Déu era ateu respecte als altres déus, per tant era ateu respecte al déu dels jueus, dels cristians, dels musulmans, els déus dels hindús... encara que actualment nosaltres potser també el podríem classificar com a panteista per la identificació del seu Déu amb la Naturalesa. El poeta romàntic alemany Novalis fins i tot el va titllar *d'embriac de Déu*. Però a causa d'aquesta suposada ambigüitat i de l'afirmació d'Einstein sobre el *Déu de Spinoza*, també sembla que aquest és el refugi final d'alguns ateus amb recança de no ser creients que prenen Spinoza com a model o, a la inversa, el refugi d'alguns creients jueus o cristians que no acaben de poder acceptar les aparents falsedats de les seves creences.

El Déu de Spinoza s'hauria de dir més aviat amb el seu propi nom més llarg: *el Déu de l'Ètica demostrada segons l'ordre geomètric de Spinoza*, perquè és el llibre en el qual està definit i explicat el Déu que ell s'inventa. Faig servir la paraula *inventar* a propòsit perquè és exactament així. Spinoza s'inventa completament a l'*Ètica*, un Déu filosòfic, una ficció filosòfica que encaixa amb les seves idees i que li sembla convenient per a la salvació o per a la felicitat humana, entre les quals no fa cap distinció. Encara que, per a inventar-lo, té en compte aspectes de models anteriors, com el propi Déu bíblic i sobretot algun model de l'hinduisme Vedanta, que coneix molt bé. Com tots els déus, penso que el *Déu de Spinoza* és una ficció humana, però convenint que la paraula *ficció* significa una manera habitual d'organitzar les

emocions i els pensaments, amb una clara distinció de la *falsedat conscient* o de la *mentida*.

L'*Ètica*, que és el llibre cabdal de Spinoza, vol presentar una coherència matemàtica a partir de les definicions inicials o axiomes tal com si es tractés d'un llibre de geometria. És evident que aquest llibre tan complex no es pot resumir en un paràgraf, però sí que es poden considerar algunes afirmacions essencials com les següents: Déu és el Tot, la Naturalesa, l'única substància existent, no hi ha res més, ni material ni espiritual. Ànima i cos són la mateixa cosa i són en Déu, tot és u. Existeixen tres afectes primaris, que són desig, alegria i tristesa, i altres afectes anomenats secundaris, que són amor, odi, esperança, por, seguretat, sorpresa, etc. i molts més, en una llarga llista d'emocions humanes. El dolor que provoquen les passions o els afectes descontrolats és un esclavatge per als éssers humans, i la felicitat o la salvació s'aconsegueixen amb l'exercici de la raó, amb la saviesa, amb la comprensió de la naturalesa i de l'eternitat, en un estat d'alegria racional.

En el text de l'*Ètica* també hi ha alguns altres conceptes generals de la filosofia de Spinoza que són necessaris per a comprendre-la, com per exemple els tres mètodes de coneixement que proposa. El primer mètode de coneixement seria l'experiència de la realitat que es transforma en imaginació, el segon mètode seria l'exercici de la racionalitat que és propi de l'intel·lecte i el tercer mètode seria *la intuïció*, que no és el que nosaltres entenem habitualment per intuïció sinó que és un mètode de coneixement més aviat de naturalesa mística que porta a la contemplació de la Naturalesa fora del temps (*sub specie eternitatis*) i que, a vegades, sembla que no s'aparta gaire de la *il·luminació* budista o d'una certa saviesa dels místics de totes les èpoques. I sobretot també cal remarcar el concepte central del *conatus*, present en tota la seva filosofia, que segons Spinoza és l'essència de l'ésser, l'esforç per seguir existint indefinidament en el temps, inevitable en tots els éssers perquè és precisament la seva essència i està relacionat amb la seva concepció de la llibertat. En aquestes pàgines farem veure que ens creiem aquest concepte central de *conatus* i provarem d'explicar-lo amb alguns exemples.

Directament relacionat amb el *conatus* també hi ha el concepte de la llibertat humana que a nosaltres potser ens planteja problemes degut a les seves conseqüències morals. Recorda, en un sentit diferent, els problemes filosòfics que planteja *El Príncep* de Maquiavel, uns problemes que sembla que no es poden resoldre, que fan trontollar els fonaments de la nostra concepció del bé i del mal, la nostra interpretació moral de les accions humanes. Precisament el títol del llibre més important de Spinoza, que podia ser qualsevol altre títol perquè el llibre és d'una gran complexitat, és *l'Ètica*, la branca de la filosofia que estudia allò que es bo i dolent, allò que és moralment correcte, allò que en el nostre llenguatge habitual correspondria a les possibles decisions humanes.

Spinoza pensa que qualsevol ésser està completament determinat pel *conatus*, el seu desig de persistir com a ésser, no ho pot evitar perquè és la seva essència, el seu propi ésser. I els humans també ho estan, però sempre al seu nivell de coneixement o de saviesa a l'hora de qualsevol acció, que potser pensen que és de

lliure albir però en realitat depèn d'infinites possibles causes determinades per les lleis de Naturalesa i pel coneixement que en tenen. Per tant, es dedueix que l'esforç moral dels éssers humans ha de ser en el sentit d'augmentar el seu coneixement de la Naturalesa per transformar les seves inevitables passions en accions racionals. Aquesta és l'única possible llibertat moral que probablement els concedeix, la de fer aquest esforç o no fer-lo, la resta en seran les conseqüències. Si es té el coneixement i la saviesa necessaris es fan *accions adequades* que porten a la felicitat o a la salvació, es posseeix la *virtut* necessària per a fer-les, *virtut* que en Spinoza és molts casos es podria traduir per *acció* i es també gairebé sinònim d'*acció adequada*. En aquest sentit s'assemblaria una mica a Plató quan diu que si un home és conscient del bé, *coneix* el bé, no pot fer altra cosa que acomplir-lo, encara que Spinoza s'ho mira des d'un altre punt de vista derivat del seu monisme en la interpretació de la realitat. Si no és així, si no es tenen incorporats el coneixement i la saviesa necessaris, es fan *accions inadequades* que no porten a la felicitat ni a la salvació sinó al sofriment de la humanitat. En cada cas concret, l'acció està determinada per una regressió de possibles infinites causes. La llibertat humana, si de cas existeix, és més aviat un alliberament de fons, una progressió constant i necessària cap al coneixement racional.

Per tant, un ésser humà actuarà sempre en relació als seus desigs, a les seves passions o imaginacions i les seves accions estaran sempre en relació amb la seva comprensió de la Naturalesa. Si es consideren tots els condicionants de cada cas concret, el que nosaltres entenem habitualment per llibertat moral, per lliure albir, per capacitat moral de decisió, per a ell no existeix. Encara que algú robi o que mati, encara que entregui la seva vida pel bé de la humanitat. No hi ha criteris morals en aquest sentit. D'aquí ve la llegendària i probablement apòcrifa rialla de Spinoza quan li parlaven de la distinció moral entre el bé i el mal. Podríem dir que Hitler seguia tant el propi *conatus* com la mare Teresa de Calcuta, cadascú al seu nivell particular de passió, de coneixement i de saviesa. A més, si tots els éssers humans han de seguir el *conatus* de manera necessària, però que dependrà de les seves passions, del seu estat d'alegria, de tristesa o de dolor, del seu grau de coneixement o de saviesa, etc. està en joc la mateixa legitimitat moral de l'administració de la justícia. Perquè la justícia aleshores és només l'instrument legal per mantenir la pau social i el poder suprem de l'estat que, segons Spinoza, es aconsellable que provingui d'un contracte social democràtic.

Arribats aquí, si jo fos professor de filosofia, per seguir descrivint el pensament de Spinoza no tindria més remei que continuar en un escrit molt més llarg que aquest, que ja ho serà en excés, que no es podria apartar gaire de les grans tesis establertes pels molts erudits que l'han estudiat, a no ser que hi hagués una justificació que hauria de poder demostrar en alguna mena de tesi doctoral o similar. I abans me'ls hauria de llegir gairebé tots i valorar-los. Per sort no és així, no sóc professor de filosofia. I em puc mirar Spinoza des de la finestra de casa.

Aquest escrit vol ser tan lluny de l'acadèmia com ho són els falciots que els matins de primavera creuen el cel blau de les meves finestres. I que, accidentalment, perquè

tampoc no sóc ornitòleg, vaig descobrir que descansen i dormen volant a més de mil metres d'alçada, que retornen cada estiu a l'Àfrica austral, cobrint una distància d'uns deu mil quilòmetres, que allí tampoc no toquen mai terra ni arbre i que tornen a recórrer la mateixa distància la primavera següent al migrar cap a casa nostra. En arribar s'aparellen, sempre encara volant, si poden amb la mateixa parella que conserven de per vida (amb infidelitats incloses) i només baixen a les escletxes d'alguns dels nostres edificis a pondre els ous, fer la niada i tornar a volar sempre més fins l'any vinent que tornen. Qui fos falciot! És veritat i sembla mentida. Però ho sabem gràcies als recents estudis de l'ornitologia.

Llegint l'*Ètica*, sobretot els capítols tercer i quart que parlen de l'esclavatge de les passions humanes i del seu control per la racionalitat, arriba un moment que gairebé no saps si estàs llegint un text sobre l'estructura última de la realitat o bé un text d'antropologia psicològica. No sé si a les facultats de psicologia s'estudia aquest text però, com a mínim, hauria de ser un llibre de lectura obligatòria. És a dir, per dir-ho encara més clar ¿és un text d'ontologia o és un text de medicina? I tornem-hi, per aclarir-ho encara més, quan Spinoza parla d'aquestes coses ¿vol desvelar la realitat més profunda de l'Univers que ell anomena Déu o només es vol trobar més bé (o vol que ens trobem més bé), en el sentit psicològic de la felicitat? Ell pretén les dues coses, segur. Però comprendre la realitat universal i ser feliç, encara que idealment podríem suposar que aconseguir una sola d'aquestes dues finalitats comportaria automàticament l'altra, són aspectes diferents. I encara que moltes vegades poden anar de bracet, podrien ser contradictoris. Aquestes són unes preguntes que algú es pot fer a cada línia de lectura de l'*Ètica*. I que també són a l'arrel d'una gran part de la metafísica clàssica i gairebé sempre de la teologia, determinades pel pensament següent: si el món fos així jo seria més feliç, doncs ha de ser així i trobo la manera d'explicar-lo racionalment perquè sigui així! I resulta que no ho és. I sabem que no ho és perquè la ciència moderna, que és el mètode de coneixement racional més contrastat que tenim, una vegada i una altra demostra que no ho és. Precisament Spinoza, en seva filosofia, fa un esforç suprem per superar aquesta possible contradicció i s'adapta d'una manera sorprenent a molts supòsits de la ciència moderna, que ell encara no podia conèixer.

Què és Déu o la Naturalesa? Què som nosaltres? No ho podrem saber racionalment mai com a espècie, perquè hi ha la barrera del sofriment i de la mort que ens ho impediran sempre. Desxifrar els secrets de l'Univers i ser feliços... ja hauríem acabat amb tot el coneixement i ens podríem dedicar a una altra cosa. Potser sí que, en un món ideal, aquests dos darrers conceptes podrien significar el mateix, però en la nostra realitat no coincideixen. Podem imaginar aquests dos conceptes com el mar i el cel que veiem que són tots dos blaus i molt diferents, l'un és aigua, l'altre aire i gairebé es confonen en la llunyania, però l'aigua es pot evaporar al cel i provocar núvols i les tempestes originades al cel poden provocar l'agitació del mar. Més senzill, tot passa a dins de la nostra mateixa ment i a dins del nostre mateix món. De moment ens ocuparem només del primer concepte impossible, la qüestió de desxifrar completament els secrets de l'Univers o de l'existència i, a poc a poc, l'anirem enllaçant amb el concepte de felicitat humana.

Al segle XXI i també en bona part del segle XX, després de tots els intents fallits de la filosofia, convençuts de la impossibilitat d'establir racionalment una metafísica que ens pugui explicar tota la profunditat de l'ésser i, per tant, explicar-nos de manera mínimament coherent *què* és l'ésser, *què* és la vida, *què* és la realitat, etc. pràcticament s'ha abandonat aquest camp d'investigació racional en tota la filosofia moderna, encara que les preguntes filosòfiques segueixen existint. Després de fer aquesta concessió, hem de convenir que allò que s'acosta més a conèixer el *què*, és conèixer el *com*, el *quan* i l'*on*, que fan referència a l'organització de la realitat, de la matèria, del temps i de l'espai. A més, en alguns aspectes, ho podem fer amb una precisió extraordinària.

La manera de fer-ho és amb la ciència, que sempre va acompanyada de la tècnica i de la tecnologia, amb el coneixement racional i també amb el coneixement empíric. Encara que Spinoza és un racionalista i pretén explicar el món bàsicament a partir del raonament lògic, els conceptes del mètode científic estan continguts de manera embrionària en els seus dos primers mètodes de coneixement i probablement ell mateix els hauria ampliat en aquest sentit si un segle després hagués tingut una segona vida. Perquè Locke i Hume, contemporanis seus, defensaven la via de l'experimentació que era paral·lela al racionalisme i aquests conceptes es van anar fusionant. I no hem d'oblidar que el mateix Spinoza, que és contemporani de Newton, el físic més important de totes les èpoques, també treballa en la teoria de la probabilitat i s'interessa en les matemàtiques que tenen tanta importància en la ciència, tal com fan els seus altres contemporanis racionalistes, Descartes, Pascal, i sobretot el geni matemàtic de Leibnitz.

Spinoza ens reclama que posem tot l'esforç en el coneixement racional de la Naturalesa perquè així podrem seguir com a humans l'inevitable *conatus* amb més llibertat; la llibertat que ens donarà la saviesa i que ens portarà a fer sempre les *accions adequades*, encara que estem determinats en les nostres accions com tota Naturalesa. Aquesta és tota la llibertat moral que ell ens concedeix als éssers humans, com a possibilitat d'un progressiu alliberament de la nostra ignorància. Encara que jo potser li discutiria, a nivell teòric, si no s'ha de considerar com a llibertat el fet de poder volar lliurement a més de mil metres d'alçada o de canviar bruscament de trajectòria a gran velocitat per caçar un insecte, com fan els falciots. Perquè jo no ho puc fer. Però seria més aviat un joc, perquè aquest és un concepte poètic, no racional, de llibertat humana. I aquí s'hauria acabat el meu atreviment. Spinoza, segons com el llegim, sembla molt lluny de la ciència però amb el seu mètode hi és relativament a prop. I amb la ciència i la tecnologia actual podem saber, per exemple, la seqüència del nostre ADN. Encara que no sabrem mai *què* és ontològicament un ésser humà, *què* és el seu ésser, sí que podem saber *com* està organitzat, podem saber les *instruccions* del seu ésser, de manera que algun dia el podríem modificar per fer-lo millor. O més valent, més audaç, més submís, més cruel, etc. I per tant, també el podríem fer molt pitjor. O molt més útil. Podríem modificar-li la intensitat dels afectes dels quals parla Spinoza. Però ara no ens espantem massa, que estàvem parlant d'una altra cosa.

Els falciots que apareixen a les pàgines d'aquest escrit i que jo espero intensament cada primavera, no és gens gratuïta. Els falciots, com tota la Naturalesa, si fem cas de Spinoza, segueixen el *conatus*, la seva pròpia persistència de l'ésser. I per fer-ho, desenvolupen tota la seva activitat, caçar insectes a gran velocitat per alimentar-se, descansar volant i dormint a gran alçada i migrar a països on el clima els és més favorable per a la reproducció. Per a poder-se reproduir, cada any han de recórrer volant uns setze o vint mil quilòmetres entre anada i tornada. Aquesta necessitat de reproducció, seguint Spinoza, ha de ser, per tant, una expressió primordial del *conatus* de tots els éssers vivents, perquè si no fos així, no existirien. La reproducció és una expressió universal de la persistència de l'ésser, que finalment es converteix en la persistència de l'espècie. Però hauríem de provar d'esbrinar quin és el primer origen, d'on prové aquesta absoluta necessitat de reproduir-se que tenen els falciots i que han de tenir tots els éssers vius per poder existir.

Ara anirem molt enrere en el temps de l'evolució, encara que serà també de manera molt ràpida. A l'origen del nostre Univers, després del famós Big-Bang, en refredar-se la matèria es van formar les primeres galàxies, les estrelles i els planetes. Al voltant del Sol, la nostra estrella, s'hi va formar la Terra, fa uns quatre mil cinc-cents milions d'anys. Encara que els primers éssers que es poden considerar vius sembla que potser haurien evolucionat dels minerals relativament aviat, només potser al voltant de dos-cents o tres-cents mil anys després, hi ha consens en la comunitat científica que al cap de vuit cents mil anys ja existien microorganismes vius. ¿Què va passar en aquells d'anys? La resposta a aquesta pregunta té una relació directa amb el *conatus* de Spinoza, a qui no sabem si li havia passat mai pel cap la teoria de l'evolució de les espècies que és pròpiament del segle XIX, però el concepte ja existia en les grans civilitzacions clàssiques gregues, perses, xineses i àrabs.

A dins de l'evolució hi ha varies teories que pretenen explicar com es va produir aquest gran salt de complexitat del món mineral al món dels éssers vius, com es va arribar a les primeres molècules orgàniques, encara minerals, però que es replicaven espontàniament. Una d'elles és la que es coneix amb el nom de *món de l'ARN*. Els que hem estudiat una mica de ciència i sobretot una mica de química, coneixem la complexitat de les molècules d'ARN o ADN, on hi ha la informació necessària per a la continuïtat de la vida. Però sobretot, per anar al límit inferior, a una mena de proto-vida inicial, hauríem de pensar en la mínima complexitat que proporciona la informació perquè una sola molècula és pugui replicar a si mateixa. Aquest és el concepte essencial, el gran escull que s'ha de superar per accedir a la vida des del regne mineral: que existeixi la primera possibilitat de rèplica. Les molècules de l'ARN i ADN estan formades per uns grups d'àtoms anomenats nucleòtids, encadenats entre sí i, per exemple, les molècules d'ADN humà tenen més de cinquanta milions de nucleòtids enllaçats i algunes encara molts més. Però amb experiments contrastats de laboratori que s'han fet fa molt pocs anys i que tenen continuïtat, sembla que es podria demostrar que amb una cadena relativament curta de nucleòtids que es trobin en un medi adequat, les molècules ja podrien fer còpies de si mateixes sense cap més intervenció.

Pot estranyar que aquest procés sigui espontani però sembla que, a partir d'una mínima complexitat, aquestes molècules ja tenen la propietat de fer rèpliques d'elles mateixes. I, a més, ja cap científic no dubta que en l'enormitat de temps de centenars de milions d'anys, en les condicions de la Terra primordial, la probabilitat que es formessin a l'atzar cadenes relativament curtes de nucleòtids lligats per les forces d'enllaç químic en un medi existent de greixos (lípid), era molt alta. I probablement es varen començar a replicar. També podrien haver arribat a la Terra en un meteorit que hagués sofert anteriorment el mateix procés, això ara no té cap mena d'importància. Però les cadenes moleculars un cop formades estaven poc protegides, algunes es trencaven i les més llargues tenien més probabilitats de resistir, de replicar-se encara que fos a trossos. I si estaven protegides per alguns greixos resistien més. Aleshores, si resistien més, també es replicaven més i les rèpliques, lògicament, eren més semblants a les més resistents. Si casualment estaven rodejades per greixos en forma més o menys esfèrica encara tenien més probabilitats de persistir, perquè quedaven protegides a dins d'una bombolla. I a vegades una part de la bombolla amb el mateix tipus de cadenes a dins es podia separar mecànicament, a l'atzar, en una altra bombolla d'aquell brou primordial. Lentament, en el temps de l'evolució, aquestes bombolles van anar augmentant la seva complexitat i la seva protecció perquè aleshores la rèplica, el triomf del *conatus* molecular expandit a la rèplica (aquest és un concepte que no sé si Spinoza m'acceptaria perquè encara no és un ésser pròpiament viu), era més probable.

Tant si aquesta teoria s'acaba de comprovar totalment com si no, que probablement ho serà, en qualsevol cas és segur que d'una manera o altra es va arribar a molècules orgàniques d'una certa complexitat i amb capacitat de replicar-se. Aquest és el gran punt i a part. La primera etapa posterior és fàcil d'imaginar, persistien més les organitzacions moleculars que eren més resistents, que estaven més protegides i que es replicaven més fàcilment. Si la complexitat augmentava, moltes vegades també augmentava la probabilitat de rèplica i van sorgir, a l'atzar, les primers cèl·lules i els primers microorganismes que es varen anar fent més complexos simplement perquè es replicaven millor i eren els que més perduraven. Durant més de dos mil milions d'anys posteriors a l'aparició dels primers microorganismes vius només hi va haver evolució dels virus i els bacteris (procariotes), però fa uns mil cinc-cents milions d'anys van aparèixer les primeres cèl·lules amb nucli (eucariotes), una mica més complexes, que després van donar origen als organismes pluricel·lulars. I al anar augmentant la seva complexitat i la seva capacitat de reproducció, que és una expressió primordial del *conatus* de tots els éssers vius (aquí Spinoza hi hauria d'estar d'acord), també augmentaven necessàriament les seves dimensions per donar origen als vegetals i als animals, fins a nosaltres, amb una seqüència temporal que es pot consultar en qualsevol text de biologia bàsica.

¿I per què hi ha oliveres i rinoceronts, per exemple? El biòleg Richard Dawkins, professor emèrit de divulgació de la ciència de la Universitat d'Oxford, ho explicava molt bé. Doncs perquè al llarg de l'evolució s'han anat configurant a l'atzar diversos organismes cada vegada més complexos, diverses espècies animals i vegetals,

diversos embolcalls dels gens, que han tingut més bona capacitat de rèplica de les molècules que contenen informació genètica. Són un contenidor de gens més segur. Ofereixen més seguretat de rèplica les molècules d'ADN protegides per una olivera o per un rinoceront que les que estaven protegides per una dèbil capa de greix en el brou original. Com a conseqüència les oliveres i els rinoceronts existeixen. Encara que les paraules ens traeixen una mica en aquesta afirmació, podríem dir que els éssers vius són màquines *construïdes* a l'atzar per les seves molècules d'ADN per *aconseguir* replicar-se millor. No construïdes per replicar els vegetals o els animals, sinó construïdes per replicar les molècules d'ADN, fet que en general també comporta la rèplica dels vegetals o els animals. Si d'aquesta afirmació obviem la intencionalitat en la qual fan pensar les paraules i, en canvi, ho atribuïm tot a l'atzar i a l'energia, seria una bona aproximació. Tots els éssers vius es poden considerar màquines construïdes pel seu propi ADN per assegurar millor la seva rèplica, com esclaus del seu ADN que no saben que existeix i que està present en totes les seves accions. Degut a la seva gènesi, la seva existència està destinada a la reproducció, encara que aquesta expressió primordial del *conatus* s'hagi anat transformant, diversificant i emascarant amb molts altres objectius de persistència dels éssers vius més complexos, en moltes altres expressions secundàries. Aquest fet sembla que val tant per les oliveres com pels rinoceronts. I també per als falciots. La biologia moderna hi està d'acord. I per als éssers humans?

Si repassem la història de la humanitat ens trobem amb una història de la ignomínia que ens esclata als ulls. Des que vam evolucionar dels primats, no hem deixat de matar-nos entre nosaltres perquè vam aprendre ben aviat a matar-nos en grups i també en massa, com no ho sap fer cap de les altres espècies animals. Vàrem exterminar la majoria dels animals salvatges i al mateix temps ja ens exterminàvem parcialment nosaltres mateixos, les nostres pròpies cultures. La gran majoria dels animals que ara viuen al nostre planeta ja només pertanyen a les espècies domesticades i destinades a la nostra alimentació. Per mirar només la nostra època, al segle passat els alemanys cristians varen provar d'exterminar els jueus, i ara mateix els xinesos Han, confucians i budistes, proven d'acabar amb els tibetans budistes i amb els uigurs musulmans, els jueus israelians proven d'acabar amb alguns musulmans del seu voltant i, a la inversa, els musulmans proven d'acabar d'una vegada amb els israelians, els birmans budistes estan provant d'exterminar els rohinyes musulmans... encara que si tens la sort de viure al primer món i cobrar un sou, sembla que mai no passi res o que tot sigui com una pel·lícula, la pel·lícula del telenotícies del migdia en la qual alguns d'aquests casos ja no hi surten perquè simplement no hi ha cap novetat, els més poderosos continuen exterminant els altres al mateix ritme de sempre, no ho ha canvis en la velocitat de l'extermini i no és notícia. I això només per citar alguns dels casos actuals i per no recordar la gran quantitat de civilitzacions exterminades completament per unes altres, al llarg de la història.

Però si ho mirem en perspectiva i comptem el número de morts dels darrers segles, incloent-hi els morts de les dues guerres mundials i els morts de les grans dictadures feixistes i comunistes que van aparèixer el segle passat, que només aquests

sumarien cap a uns dos cents milions, encara estem en un període pacífic. A l'edat mitjana, la proporció d'éssers humans morts per altres humans, és a dir, el percentatge de morts per individus de la mateixa espècie sobre la mortalitat total, que és un bon indicador de violència interna de l'espècie, era molt superior. Qui sap si, com voldria Spinoza, hem après a comprendre una mica més la naturalesa. Però segons ell, aquestes calamitats serien degudes a la humanitat esclavitzada per les passions dels éssers *imaginatius*, que segueixen el *conatus* amb *idees inadequades* i amb *accions inadequades*, sense prou capacitat de coneixement i de saviesa racional. I segons la ciència moderna, seria el sofriment provocat per les necessitats de domini directament relacionat amb la reproducció de la humanitat, però no exactament amb la reproducció dels propis éssers humans sinó amb les necessitats de rèplica de les seves molècules d'ADN, de la qual la reproducció humana n'és subsidiària. Encaixa perfectament.

I si ens adonem que històricament totes les civilitzacions han estat en lluita continua, més o menys agressiva, aquest fet també encaixa amb l'egoisme necessari del *conatus* que està constantment present en tota l'*Ètica* de Spinoza. Entre molts altres exemples possibles, diu: "qui pensa que l'objecte del seu odi serà destruït sentirà plaer". I el *conatus*, encara que modelat per la comprensió racional, el fa actuar en conseqüència. És cert que hi ha civilitzacions més pacífiques i civilitzacions més agressives, però sembla que no és aconsellable ser massa pacífic perquè les cultures massa pacífiques o massa acomodades per l'èxit, si no estan ben protegides contra la força bruta, no sobreviuen a les més agressives, les quals a vegades esperonades pel seu possible fracàs, les exterminen (espero que Catalunya no estigui en aquests paràmetres, però ho fa pensar). I les agressives s'imposen, amb els gens que transmeten a la següent generació, que són pels qui els homes i les dones lluiten sense saber-ho. I les més agressives també s'aprofiten de la cultura, moltes vegades més avançada, de la civilització que han exterminat juntament amb els seus gens més pacífics.

Els humans, mirat així, són també una mena d'esclaus dels seus gens, que potser es pensen que fan coses importants com escriure llibres o anar a la guerra, però les seves accions estan bàsicament *impulsades* per les molècules d'ADN que *necessiten* la seva rèplica. Aquest fet condiciona la seva mateixa constitució física i tota la seva existència, especialment la seva distinció bàsica en dos sexes, homes i dones, per a l'adequada reproducció sexual que té més probabilitats d'èxit evolutiu que la reproducció asexual. I el mecanisme de reproducció sexual embolcallat amb plaer, afecta tota la vida dels animals i dels éssers humans encara que facin moltes altres coses, tant si són joves com si ja són vells, tant si es reproduïen com si ja no es poden reproduir, perquè els homes i les dones estem *construïts* i *construïdes* (amb excuses per la simplificació) per a reproduir els nostres gens i, només com a conseqüència, també per a alimentar-nos i per a reproduir-nos nosaltres mateixos, seguint l'inevitable *conatus*, encara que també ens dediquem a altres coses, com per exemple a la música, a les matemàtiques o a la poesia. Si no fos així, no existiríem com a espècie, no hauríem perdurat en el temps. I ara potser ens hem tornat a espantar. Però si poguéssim arribar a saber *allò* que no sabrem mai, no el *com*, el

quan i l'*on* de la ciència, sinó el *què* de l'Univers i de l'existència humana, qui sap si encara ens espantaríem més.

Potser l'existència humana no es veuria de manera tan dramàtica, si ens adonem que els éssers vius han desenvolupat evolutivament moltes habilitats per sobreviure, que sembla que els fan feliços. S'han adaptat a l'entorn perquè els que, per atzar, estaven més adaptats, sobreviuen més i transmetien els seus gens a la generació posterior. Per exemple, no cal ser biòleg per imaginar que alguns dels falciots que eren capaços de volar més de pressa i de tenir més agilitat per fer girs a l'aire i caçar els insectes, també tenien més capacitat de sobreviure que els altres. I així, evolucionant a l'atzar, han desenvolupat velocitats de fins a cent quilòmetres per hora en vol horitzontal que els converteix en les aus més ràpides en aquest tipus de vol, amb uns girs sobtats gairebé en angle recte, que no pots deixar de mirar-los. Però ¿d'on provenen les plomes de les seves ales que els permeten aquestes acrobàcies? Sembla que fa uns dos-cents milions d'anys que existien uns petits dinosaures antecessors de les aus que havien desenvolupat una mena de pèl moixí per tal de protegir-se del fred. I les plomes van anar creixent a l'atzar perquè els animals més protegits del fred sobreviuen més, probablement van començar a servir per mantenir-se una mica a l'aire per guanyar suavitat en els salts dels arbres i després, evolucionant durant milions d'anys en altres espècies, aquelles plomes ja no tenien res a veure amb la primera adaptació inicial a les baixes temperatures i servien per a volar. Quan passa això, quan una expressió evolutiva que tenia una determinada funció per a la supervivència, n'acaba tenint una altra de totalment diferent, el fenomen es coneix amb el nom d'*exaptació*. Les nostres orelles amb les quals escoltem la música de Bach sembla que fa uns tres-cents milions d'anys eren només una mena de brànquies amb les quals respiraven alguns peixos primitius. Després, en alguns casos, probablement varen servir per començar a sentir els sorolls dels depredadors i ara, evolucionades, *exaptades*, ens permeten escoltar Mozart o Gershwin i sentir les emocions que ens transmeten.

Fins aquí tot està d'acord amb Spinoza i amb la biologia moderna. Però hi ha una important qüestió de fons, una qüestió de valor per a nosaltres, un valor que sembla augmentar tal com augmenta la complexitat de l'ésser: és l'aparent miracle de la complexitat creixent a partir de la qual es desenvolupa la imaginació i la racionalitat, els dos primers mètodes de coneixement de Spinoza. Perquè amb la possibilitat que algun biòleg se m'enfadi de manera irreversible, si extrapolo el *conatus* a tota l'evolució fins als éssers humans ¿no es podria considerar la nostra música una *exaptació* dels primitius crits dels micos per atraure les femelles? ¿No es podria considerar que aquesta *exaptació* afecta alguna dimensió humana que no sabem com dir-ne i que en diem l'ànima? ¿I no sembla molt més atractiva per a nosaltres aquesta possible *exaptació* que els simples crits originals lligats directament a l'atracció reproductiva? ¿I tots els déus o simplement Déu, aquestes ficcions recurrents de totes les cultures antigues per organitzar les seves emocions, pensaments i creences, no podrien ser una *exaptació* d'alguna funció de la consciència, que els fa existir en la nostra ment com existeix la poesia, com existeix la música o com existeixen les matemàtiques? ¿A algú se li acudiria barallar-se amb

un altre per si la música existeix o no existeix, per si la música és veritat o no és veritat? ¿I no semblaria que les funcions d'aquestes *exaptacions* són molt més valuoses per a nosaltres en termes absoluts que la funció original? ¿I no es podrien considerar les civilitzacions senceres com l'embolcall final de protecció per assegurar-se la millor rèplica de l'ADN del grup humà que les conforma? ¿I aquest embolcall, tota una civilització, no ens sembla molt més valuós que les simples molècules que l'han anat construint seguint el *conatus* expandit a l'espècie, en tota l'evolució i a partir del brou original? Perquè considerant, per exemple, el valor de Shakespeare ¿algú pot pensar que en l'anàlisi de les molècules del seu ADN hi trobaríem potser algun rastre de la immensitat humana d'*El somni d'una nit d'estiu*? Sí, sí, ja sé que potser em mereixo una cleca dels meus amics biòlegs per algunes d'aquestes preguntes retòriques. Però és que per un moment també he decidit provar de volar com els meus amics falciots, potser dormint, potser somiant a més de mil metres d'alçada, com també em sembla que volava Spinoza. Baixem, baixem una mica... baixem a poc a poc cap a la simple felicitat humana.

Però abans d'aproximar-nos a algunes qüestions relacionades amb el comportament i la felicitat humana, que ja estan implícites en paràgrafs anteriors, voldria evitar qualsevol equívoc. Perquè segons com es llegeixin es podria suposar que Spinoza era una mena de profeta intuïtiu. De cap manera. Encara que la filosofia de Spinoza és l'alba de la modernitat en el sentit de defensa de la democràcia contra l'absolutisme monàrquic i també en el sentit d'una certa aproximació al mètode científic a dins del racionalisme més estricte, els anteriors supòsits són de la ciència moderna, no provenen en absolut de la filosofia de Spinoza. La ciència, per existir i avançar, no necessita de la filosofia perquè la ciència avança sola amb l'experimentació, la intuïció i les matemàtiques. Christiaan Huygens, el matemàtic i físic neerlandès (per al qual Baruch Spinoza tallava alguns vidres per als telescopis amb els quals observava els anells de Saturn i que va descobrir la seva lluna gran, Tità), aplicava el mètode científic de manera intuïtiva, com tots els científics i sense necessitat de cap filosofia prèvia. Però la filosofia de Spinoza i el seu mètode, s'adapten molt bé a la ciència, aquest és el cas. I sobretot no la contradueixen, tal com succeeix amb moltes creences anteriors i amb altres interpretacions metafísiques que, a més, s'han volgut mantenir moltes vegades com a veritats establertes en competència amb les veritats científiques contrastades. I aquest ha estat un error imperdonable de la història nefasta de la humanitat, perquè tots els profetes fallits volen establir violentament les seves profecies. Fer-ho amb la filosofia de Spinoza és una mica més difícil. Actualment, una gran part del coneixement racional que ens demanava Spinoza és precisament el de la ciència, el coneixement de les lleis de l'Univers que estan escrites als àtoms i el coneixement de les lleis de l'existència que estan escrites als cromosomes.

I aquestes lleis de la naturalesa afecten la nostra llibertat tal com l'entén Spinoza però també tal com l'entenem la majoria de nosaltres en el llenguatge habitual, tant si les coneixem com si no les coneixem. Els falciots per voluntat pròpia no poden deixar de reproduir-se, no tenen aquesta llibertat, no ho poden evitar. I els homes? Els homes i les dones han après a fer servir la ciència i la tecnologia per tal de poder

sentir la felicitat momentània d'aquesta expressió fonamental del *conatus* (que també es pot traduir per conat o intent), i no patir-ne les conseqüències no desitjades de la reproducció. No per impossibilitat, com a vegades també els pot passar alguns falciots i falciotes, sinó pel que sembla una decisió voluntària. ¿Què en diria Spinoza sobre aquestes *decisions*? Probablement somriuria una mica perquè, tal com hem dit, no creia en els *decisions* des el punt de vista moral, creia que els humans sempre seguim el *conatus* de manera determinada encara que, a diferència dels altres animals, també podem comptar amb la nostra intel·ligència racional i el coneixement que forma part del nostre mateix ésser. Ell diria que en el fons no prenem *decisions*, a nosaltres ens sembla que tenim una certa llibertat moral, però aquesta llibertat està determinada en cada cas concret per una altra causa i per una altra, en una possible regressió infinita. Aquesta regressió, al final, forçosament pertany a Déu o a la Naturalesa. Res no es mou que no s'hagués de moure. I amb els coneixements actuals segur que ell també diria que pertany a la genètica. Però en lloc de preocupar-se pel valor moral de dels nostres accions, sembla que Spinoza només es preocuparia per si el poder polític hagués establert alguna llei en aquest sentit i en les seves conseqüències administratives o penals.

En èpoques anteriors a la nostra, els mètodes anticonceptius eren uns altres, a vegades una mica més bèsties. I molt abans no n'hi havia. I els nostres antecessors, que s'assemblaven als ximpanzés, no en tenien, però *mirats des de lluny* (és només una manera de provar d'explicar-ho) sembla que poden *decidir* altres coses, com per exemple pujar o no pujar ràpidament a un arbre concret quan s'adonen d'un possible depredador. I els falciots, *mirats des de lluny*, per exemple des de la meua finestra, també sembla que tenen la saviesa suficient per *decidir* de canviar la direcció del vol o no canviar-la, tot seguint un insecte gairebé a vuitanta quilòmetres per hora. I nosaltres no podem fer ni una cosa ni l'altra. Per tant cada ésser gaudeix de la llibertat determinista que li concedeix la Naturalesa. Si algú es mirés la humanitat *des de lluny, des de fora*, potser en aquest sentit també veuria els humans molt semblants als altres animals. Perquè els homes i les dones, segons Spinoza, actuen de manera determinada i amb una capacitat de raonament que els altres animals no tenen, però cadascú al seu nivell de necessitat, de destresa, de coneixement, de saviesa... exactament com tots els altres animals, seguint el *conatus* i determinats com tots els éssers vius, però amb la possibilitat de fer servir la seva racionalitat com una qualitat més, potser com els falciots fan servir les seves ales.

Perquè, segons Spinoza, tot passa com ha de passar i no pot passar d'una altra manera, donades unes determinades circumstàncies concretes en un moment concret. Ell havia fet treballs matemàtics en la teoria de la probabilitat i sabia perfectament que no es podia predir ni el simple resultat del llançament d'una moneda, que és un objecte predilecte dels matemàtics probabilistes i que no està predeterminat que sigui una cara o una creu; però pensava que després de tots els rebots possibles que s'havien produït en el llançament d'una moneda concreta, el resultat no podia ser altre que una cara, per exemple. No ens estava dient que tot està predeterminat, sinó que en un instant concret, que per a ell és l'eternitat, sumades les infinites causes que ho provoquen, les coses no poden ser d'una altra

manera. I en els humans hi hem de sumar també, entre les infinites causes de les nostres accions, la nostra migrada saviesa i la utilització de la nostra raó. Per tant, que el resultat d'una acció concreta sigui *determinat*, no vol dir de cap manera que estigui *predeterminat* en el temps.

La ignorància, la manca de coneixement, de destresa, de capacitat o de *virtut*, porta a *accions inadequades*, que generen més sofriment. El mico jovenet encara no ha après a escapolar-se i se'l menja un cocodril, el falciot té una petita ferida a l'ala que li impedeix caçar mosquits i se li moren les cries, un matrimoni d'irlandesos catòlics, amb el seu desig de tenir fills i l'èxit del seu negoci, no preveuen una fallida econòmica de la qual la seva família molt nombrosa ja mai més no es podrà recuperar, o bé uns adolescents drogoaddictes, en una relació esporàdica i enduts per la passió, obvien el preservatiu, provoquen l'embaràs no desitjat i es contagien la SIDA. Si ens oblidem que som humans i ens ho *mirem des de fora*, als humans sembla que ens passa el mateix que als altres animals, no podem fer servir les ales tal com fan els falciots perquè no en tenim, però podem utilitzar la raó que és una de les nostres capacitats perquè les coses ens vagin més bé o més malament.

Hem vist que la rèplica del material genètic i com a conseqüència la reproducció dels éssers portadors dels gens, és una expressió primordial del *conatus* de tots els éssers i també comporta la supervivència de l'espècie. En el cas dels humans i dels falciots és tracta de reproducció sexual amb individus diferenciats en dos sexes, homes i dones, falciots i falciotes, no com els cargols, per exemple, que també es reproduïen sexualment però que són hermafrodites i cada individu té els dos sexes. La reproducció sexual amb sexes diferenciats, és la pròpia dels animals superiors i aporta alguns avantatges consolidats al llarg de l'evolució. Amb la combinació dels gens del mascle i la femella, els gens més aptes per a la vida són premiats en la descendència i els gens menys aptes tenen més tendència a la desaparició que en una reproducció asexual com pot ser la divisió cel·lular, la qual es produeix en organismes cel·lulars simples o en algunes plantes. Una mena de reproducció sexual ja la varen *descobrir* els nostres avantpassats, encara en forma de bacteris, fa uns dos mil milions d'anys, encara que potser no podríem dir amb propietat que practicaven sexe ni sabem si tenien pornografia. Però tot evoluciona, és clar...

Molts catòlics, per exemple, pensen que la pornografia s'hauria de prohibir i que en alguns casos de control de la reproducció, els humans hem après a burlar la Naturalesa, que segons l'església no és Déu mateix però és obra de Déu. I, per tant, que hem après a burlar Déu. Per tant, l'església catòlica ho ha prohibit fins ara mateix, exhibint com sempre el caràcter reaccionari de la seva història fins que s'ha hagut de rendir a l'evidència, deixant pel camí algunes víctimes, també com sempre. I quan dic ara mateix és ara mateix, perquè el Papa Ratzinger encara va improvisar un abrandat discurs en contra de la utilització dels simples preservatius, just abans d'un viatge que va fer a l'Àfrica i en ple ascens de la pandèmia del SIDA que afectava especialment el continent, en una intervenció que potser es podria qualificar de

genocidi per imprudència. El pensament de Spinoza, ja en el segle XVII, donava una altra interpretació molt diferent de Déu i de la Naturalesa.

I els monjos de Montserrat? Els monjos de Montserrat no es reproduïen, encara que alguns potser ho facin d'amagat (i ara no parlo de la sexualitat, això segur que ho fan d'una manera o altra, sinó de tenir fills), perquè han decidit no reproduir-se. Han decidit obviar d'aquesta manera una llei que segueixen tots els éssers vius de manera inevitable, encara que els homes i les dones la poden evitar perquè han après diverses maneres de fer-ho. I la manera més brutal és no aparellar-se, que és el que preveu el reglament de l'església catòlica per als escollits de Déu, que segons la seva lògica no han de seguir el camí més animal de la resta de la humanitat. Però deixant de banda la sexualitat, la majoria d'homes i dones consideren generalment els fills com una part importantíssima de la seva felicitat i, si ens creiem el que diuen, en molts casos la part més important. Els monjos i les monges catòliques obvien voluntàriament una llei fonamental de la Naturalesa que és aplicable a tots els éssers vius, pel que sembla una decisió racional i col·lectiva que, a més, ha d'afectar per força la concepció de la seva pròpia felicitat. Sobre aquest reglament sexual, ja en sabem la visió repressora i sublimada de l'església catòlica. I ara la pregunta curiosa ¿d'aquest comportament tant allunyat de la resta del regne animal, d'aquesta fuga d'una llei fonamental de l'Univers que aplica a tots dels éssers vius, què en diria Spinoza? Doncs, segur que ho celebraria tal com també celebrava la llibertat de pensament i la llibertat d'acció en un marc de llibertats polítiques, entenent la llibertat en el sentit dels codis civils, perquè Spinoza nega completament el *lliure albir*. Probablement, en aquest cas, no solament somriuria sinó que es faria un tip de riure si algú li fes la pregunta, perquè el coneixement i la saviesa dels monjos, la seva formació específica, la seva *virtut* d'anàlisi racional en el sentit de l'*acció adequada* en el *conatus* i les seves intel·ligents decisions sembla que són inqüestionables. Segurament que només s'interessaria per saber si són més o menys feliços. Però, com que no sabia qui són els monjos de Montserrat, qui sap si pensaria en la dimensió política del seu temps i potser també ens demanaria si disposaven d'armes.

Anteriorment ens hem aturat en exemples de la reproducció humana perquè ens hi ha portat la mateixa teoria biològica de l'evolució i el *conatus* de Spinoza. Seguint aquest camí, podríem continuar amb l'ètica de la possible interrupció de l'embaràs, amb la qual cosa aniríem passant del sisè manament bíblic cap al cinquè i, a més, topàriem amb una legislació diferent segons els països i probablement ens complicaríem una exposició que pot ser molt més senzilla. Ara, per tal aclarir-nos millor, abandonem la consideració de l'activitat reproductora i pensem en el cas d'una persona que mata el seu germà per apropiat-se de l'herència paterna. Aquí no hi ha dubte, estaria moralment prohibit i legalment criminalitzat a tot arreu. Spinoza també seria clar, però amb unes diferències importants: l'acció estaria determinada pel *conatus*, no es podria condemnar moralment, però s'hauria de castigar penalment. ¿No sembla una mica incongruent? Més aviat molt. Però aquest és un dels nusos gordians de l'*Ètica* de Spinoza. ¿Sembla que Spinoza proposa un càstig penal per accions que, segons ell, estan determinades? Doncs sí, però accions *determinades*, no accions *predeterminades*, perquè per a ell coincidirien, en aquell moment, les

infinites causes possibles que les provoquen; per a Spinoza, en aquest sentit, el temps és inexistent. ¿I no fa cap judici moral d'una acció que a nosaltres ens repugna? No, per això mateix, no el fa.

És completament segur que cadascú de nosaltres, si mirem cap al nostre passat de manera honesta, recordarem algunes accions que hem realitzat o hem deixat de realitzar i que ara mateix no ens agraden, que potser fan que no ens agradem gaire a nosaltres mateixos i que ens reprovaríem moralment. Una explicació seria que en aquell moment el nostre desig va anar més enllà del control racional, o en alguns casos a l'inrevés, que el nostre raonament *inadequat* ens va privar d'una fer una acció necessària, o bé que potser no sabíem algunes coses que després hem après o hem sabut... que també serien alguns dels possibles punts de vista de Spinoza. Per exemple, jo no em perdonaré mai la dedicació amb la qual matava petits ocells per pura diversió juvenil, a l'estiu, amb una escopeta d'aire comprimit. Era la simple diversió matinal de sortir amb un altre company a matar pardals, apuntar bé, si podia ser al cap i veure'ls caure de l'arbre. I encara feia coses pitjors que aquí no explico. Com podia ser una diversió? Em fa pena de recordar-ho, no en tenia cap necessitat i ara no ho faria mai. Per què ho feia? En què he canviat? No ho sé, però en aquest aspecte, tal com han anat passant els anys he anat sentint els animals més a prop meu, amb més respecte per al seu ésser. ¿Podria dir que, enmig de tota la meua ignorància, he comprés alguna cosa que abans no sabia i en aquest sentit potser sóc una mica més savi? Si fos així, aquesta és l'única llibertat moral que potser em concediria Spinoza, la de progressar en la comprensió, en el coneixement de la Naturalesa. Escollir el camí de l'aprenentatge i la saviesa o no escollir-lo, perquè d'aquest fet dependran totes les meves accions futures.

I ara ja podem tornar a l'assassinat per l'herència. Si un home mata el seu germà per apropiarse de l'herència, segons Spinoza, aquesta acció està determinada per múltiples causes com totes les accions humanes. I una d'elles podria ser que no és conscient del mal que està fent, com a mínim de la manera que en som conscients els altres que ho jutgem. O n'és conscient i potser pensa que fa bé, que precisament matar el seu germà és el que ha de fer per preservar els seus descendents, per evitar perdre l'herència. O potser no és així, potser n'és totalment conscient, pensa que fa molt malament, però prefereix matar-lo i quedar-se amb l'herència perquè simplement vol gaudir-la. No ho sabem, perquè això passa en el seu interior. Allò que veiem nosaltres és el fet. I el fet és que ha assassinat el seu germà. I en aquesta acció, segons Spinoza, ha seguit la determinació de les infinites causes indefugibles del *conatus*. I si tot és així, ara ve la pregunta inevitable: ¿el podem condemnar moralment? ¿Amb quins arguments? ¿Algú ens podia condemnar moralment, a mi i al meu amic, mentre descansàvem a l'ombra d'una alzina després d'un matí de cacera d'ocells, sense tenir-ne la consciència que en tenim ara? Qualsevol condemna moral, amb la filosofia de Spinoza resulta gairebé impossible. En canvi, conservant la seva filosofia, tot és torna molt senzill si hi ha una llei que ho prohibeix i la condemna passa a ser, de condemna moral a condemna legal. Condemna per assassinat o condemna per matar ocells per simple diversió, segons les lleis en vigor. I en aquesta concepció filosòfica dels actes morals encara pren més força el consell

jurídic *in dubio pro reo*, que en cas de dubte afavoreix sempre el reu. La llibertat real de Spinoza no ve mai del *lliure albir* ni de cap mena de *moral natural*, la seva llibertat real és una llibertat civil, són els límits del codis de justícia que permeten mantenir l'ordre social.

En les comunitats de ximpanzés salvatges, que són uns animals actuals que s'assemblen molt als nostres possibles antecessors evolutius, no hi ha tribunals de justícia, no hi ha lleis escrites. A vegades, encara que no massa sovint, alguns roben les cries d'uns altres i se les mengen. Es cruspeixen algun cosí. Aquesta relació social entre congèneres no sembla gaire gentil, però ¿algú pensaria en fer una llei en contra? Si algú la promulgues, no hi hauria manera d'obligar els ximpanzés caníbals a obeir-la, no serviria de res. En canvi, en totes les comunitats humanes hi ha lleis que en molts casos obeeix gairebé tothom, és una manera de preservar la pau social i de mantenir al mateix temps una llibertat civil controlada de la majoria de la tribu, de la comunitat social o de la nació. I, per què obeeixen les lleis els humans? Hi ha més d'una teoria però la de Spinoza és relativament simple: els humans segueixen el *conatus*, la preservació i persistència del seu ésser i són racionals, per tant consideren el seu futur i tenen por del càstig. Els qui no transgredeixen les lleis poden viure sense por, no han de tenir por ni dels altres humans ni de les pròpies lleis de l'estat. I molts d'ells també s'acostumen a seguir el seu *conatus* obeint les lleis per convenciment, perquè creuen que es la millor opció, sobretot si poden participar en la seva elaboració, per exemple amb el seu vot.

Spinoza creu que els homes sempre actuen moguts pel seu desig, no hi ha coses bones i coses dolentes, sinó que les coses són bones si són desitjades i són dolentes si no són desitjades. És el desig humà que les fa bones o dolentes, no desitgem les coses bones sinó que són bones perquè les desitgem. Per tant, en abstracte tampoc no hi ha accions ni bones ni dolentes, només hi ha el *conatus* determinat, amb *accions adequades* i *accions inadequades* per a la felicitat humana. Si les accions s'emprenen sense fer servir la raó que modula el desig, els humans s'assemblen una mica als ximpanzés encara que en realitat són molt pitjors, i es compleix la famosa frase de Plaute, "homo hominis lupus est", que també fa servir Hobbes, del qual Spinoza n'era parcialment deixeble, seguint les seves passions amb *accions inadequades*. Per tal fer les *accions adequades*, ja sabem que Spinoza pensa que només podem progressar en la comprensió racional de la Naturalesa, en la nostra saviesa. Però ¿com evitar la part de ximpanzé irresponsable que cada un de nosaltres porta en el seu interior, potser encara empitjorada per la capacitat de càlcul? Sempre hi serà, però si progressem en la racionalitat, segons Spinoza, aquesta part irracional malèfica cada vegada serà menys influent en la nostra vida. Spinoza ens ve a dir que un home *virtuós* mai no mataria el seu germà, el seu *conatus* el portaria a qualsevol cosa menys a matar-lo, perquè per a Spinoza la *virtut* no és una disposició prèvia de l'ànim, sinó que és la mateixa *acció* i és pràcticament sinònim d'*acció adequada*. I un cop dit això ¿què fem amb tots els homes o les dones que, en qualsevol estadi, estan lluny d'aquesta *virtut*? Els podem jutjar i condemnar amb les lleis en vigor però no els podem condemnar moralment, perquè en qualsevol moment *són com són*, i ells mateixos *són Naturalesa* (segons Spinoza també *són Déu*) i

segueixen sempre l'indefugible *conatus* amb les seves infinites causes... Potser la societat podria canviar el seu *conatus* amb altres causes vitals d'influència com, per exemple, amb la por de la justícia de l'estat o amb l'acceptació racional de la justícia de l'estat com a millor opció per la seva pervivència.

Spinoza diu textualment al final del *Tractatus*, aproximant-se al concepte que tantes vegades s'ha mencionat com a *dret natural*, que "ningú menysprea allò que considera bo si no és per l'esperança d'un bé major o per la por d'un mal major", que "el dret de cadascú s'estén fins on arriba el seu poder", que, en aquest sentit "no es reconeix cap diferència entre els homes i els altres individus de la naturalesa". Per tant, en aquests textos sembla que no hi ha cap diferència entre els humans, els falciots i els rinoceronts. Aquesta aproximació al *dret natural* més aviat s'assembla al *dret animal* però és molt pitjor, perquè els humans poden planificar racionalment les seves malifetes.

Segons Spinoza s'ha de renunciar parcialment aquest *dret animal* en una societat humana, transferint-lo a l'estat per garantir la major llibertat real possible dels seus membres. Perquè ell pensa textualment que "la finalitat de l'estat és la llibertat". Les lleis són simplement els límits extrems de la llibertat individual que no es poden sobrepassar sense alterar negativament l'ordre i la pau social. En una societat ideal, els preceptes de la religió practicada per la *plebs* o *gent vulgar* i la saviesa filosòfica practicada pels racionalment més capaços, farien innecessàries les lleis perquè els éssers humans emprendrien sempre les *accions adequades* per a la seva felicitat col·lectiva. Unes accions *virtuoses* que estarien sempre molt lluny de l'incompliment de les lleis, les quals només penalitzarien les *accions inadequades* en sobrepassar els límits insostenibles per a la pau social. Però aquesta societat ideal no existeix. Amb la renúncia d'algunes llibertats individuals transferides al poder suprem de l'estat, s'aconsegueix una altra llibertat, la màxima llibertat possible de tots els membres de la societat, és a dir, l'absència de la por de cada individu als seus mateixos congèneres. I la finalitat de l'estat és precisament mantenir aquesta llibertat. Però ¿qui fixa aquests límits, qui dicta les lleis?

Hi ha dues caricatures extremes entre les quals probablement es trobarien la majoria dels poders polítics que han existit al món i que també fan les lleis apropiades al seu sistema. Una caricatura, seria la del sobirà que governa amb el súbdits aterrits per la seva crueltat, que ha aconseguit el seu domini de manera sanguinària, que assassina de manera indiscriminada i totalment imprevisible qualsevol persona que pensa que el pot destorbar en el manteniment del seu poder, que dicta les seves pròpies lleis i que obliga complir-les, amb un sistema judicial que administra ell mateix i amb unes penes brutals de càstig i d'escarment. Aquesta caricatura encara podria semblar fins i tot una mica compassiva si s'examinés la brutalitat dels fets que han passat en molts moments de la història humana. L'altra caricatura extrema, seria la del president d'un país modern que té una concepció de la democràcia pròxima als ciutadans, que ha arribat al poder elegit de manera democràtica, que disposa històricament d'una estructura de separació de poders, entre les quals un legislatiu escollit de la manera més directa possible, amb unes lleis que fan complir uns jutges també sotmesos al

sistema democràtic, amb unes penes pensades per a la rehabilitació i reinserció social dels ciutadans que han comès algun delictes.

Per Spinoza, en qualsevol dels dos casos, tant si són autoritaris com si són més democràtics, el poder suprem ha d'elaborar forçosament les lleis perquè no hi ha una millor alternativa, encara que ell aposta clarament per l'establiment d'un pacte social democràtic, en el qual la majoria de ciutadans no han d'obeir les lleis simplement per temor sinó que ho han de fer per convenciment, perquè ells mateixos són els qui han proposat les lleis necessàries i els qui també les defensen. Només haurien de témer l'aplicació de la llei aquells pocs que, divulgada i amb coneixement de causa, no la compleixen. En canvi en sistemes molt autoritaris, gairebé tothom pot témer l'aplicació indiscriminada i venjativa de la llei en qualsevol moment, la qual en realitat és ineficaç per al seu propòsit de garantir la màxima llibertat col·lectiva i el progrés perquè s'ha convertit en un mètode repressiu per mantenir el poder. Spinoza va demostrar, en vida, la seva pròpia elecció entre aquests tipus de poder, amb la proximitat al sistema polític intel·ligent i tolerant del *raadpensionaris* (governador) d'Holanda, el neerlandès Jan De Witt en oposició a l'absolutista monàrquic Guillem d'Orange, rei d'Anglaterra. Segons Spinoza, les lleis també han d'estar per damunt de qualsevol poder religiós i han de garantir la llibertat total d'expressió de les idees, necessària per al progrés, la qual cosa no és possible en sistemes autoritaris. Era una posició molt avançada per a l'època, d'acord amb l'esplendor intel·lectual, polític i econòmic de l'Holanda dels germans De Witt, Jan i Cornelius, que varen morir horriblement linxats l'any 1672, en una revolta popular provocada pels reaccionaris del rei Guillem.

L'historiador de les idees i filòsof del segle XX, Isaiah Berlin, en els seus celebrats assaigs sobre la llibertat, relaciona clarament aquests dos conceptes de llibertat i de sistema polític que apareixen de manera més latent en la filosofia de Spinoza. I ho fa de manera molt didàctica amb els seus dos conceptes de *llibertat negativa* i *llibertat positiva*. Berlin, en els seus assaigs també *democratitza* la llibertat, en el sentit que hi havia autors que volien distingir bàsicament entre diversos nivells de llibertat, per exemple entre el tipus de llibertat d'un catedràtic d'Oxford i el tipus de llibertat d'un agricultor subsaharià, mentre que ell defensa que sobretot hi ha un concepte subjacent en totes les llibertats humanes, perquè en tots els casos si un ésser humà és empresonat o atemorit, sigui catedràtic del primer món o agricultor del tercer, no és lliure. Partint d'aquest concepte bàsic, la *llibertat negativa* serien els marges permesos per la justícia en les activitats de la vida diària, de manera que a més marge d'acció individual més *llibertat negativa*. En canvi la *llibertat positiva* cercaria l'eficàcia de les lleis per a la pau social i el progrés de la col·lectivitat, la qual en els sistemes democràtics està relacionada amb la capacitat dels ciutadans de participar en l'elaboració de les llibertats, la capacitat d'intervenir en l'elaboració dels codis de justícia, la capacitat de construir el propi futur col·lectiu, la capacitat de participar activament en la política.

Per exemple, Alemanya té més *llibertat negativa* de velocitat de circulació per la majoria d'autopistes que Catalunya, perquè al nostre país la velocitat està més restringida, independentment de la seva eficàcia. Aquest exemple es podria ampliar

comparativament a tots els articles i reglaments dels codis de justícia de tots els països. En aquest exemple dels límits de velocitat de les autopistes en un sistema democràtic, la *llibertat positiva* consistiria en la possibilitat de la influència dels ciutadans sobre els adequades normes de circulació a través dels seus representants democràticament escollits. El sistema polític i sobretot el sistema d'eleccions d'Alemanya, en general sembla que també garanteix més *llibertat positiva* que el de Catalunya, més proximitat als ciutadans i més capacitat estructural d'incorporar les seves contribucions als projectes polítics. Per tant en aquest aspecte concret sembla que Alemanya tindria més *llibertat positiva* que Catalunya, per exemple. Es dona la circumstància que, en molts casos, els règims dictatorials o autoritaris tenen més *llibertat negativa* excepte en política, perquè tant el seus codis de justícia com la seva interpretació són més laxos, permeten més excessos individuals en aspectes concrets i, en canvi, tenen menys *llibertat positiva* ens aspectes relacionats amb la participació social democràtica, que és la que també reclamava Spinoza com a necessària per al progrés de la societat. En molts d'aquells règims, els ciutadans paguen menys impostos i tenen menys responsabilitats civils però no els està permès d'influir amb el seu propi *conatus* individual en el futur col·lectiu (i no sé si aquí Spinoza em permetria l'expressió de *conatus col·lectiu*, penso que sí).

Qualsevol tipus de llibertat també sembla limitada per alguns atributs que els éssers concrets no posseeixen i aleshores ja no l'hem de considerar com a llibertat possible. Per exemple, no parlem de si els falciots tenen llibertat de votar en unes eleccions, ni tampoc de si els homes són lliures de volar com els falciots, a no ser que sigui de manera poètica. La poesia ens permet imaginar una realitat que no es correspon exactament amb allò que tenim consensuat, amb allò que tots veiem quan sortim al carrer, perquè no acostumem a veure dimonis disfressats de jutges, ni déus amb quatre braços demanant almoïna, ni àngels infantils cantant a les voreres. I si algú diu que els veu el portem al psiquiatra. Aquest és el problema dels poetes que els veuen, perquè els dimonis, els déus i els àngels existeixen, hi són, que ningú no en dubti. Però els altres homes i dones, si sortim de casa en una ciutat, acostumem a veure carrers, cotxes, edificis, gent que passa... etc. I, si en parlem, gairebé tots estem d'acord en allò que veiem, per això podem parlar de manera relativament coherent i els poetes sempre desvarien. Allò que ens sembla que veiem tots quan sortim al carrer, allò que tenim consensuat sense que ningú no hagi decidit mai quina és la base d'aquest consens, sense que mai ningú no n'hagi fet cap filosofia prèvia, acostumen a ser els fonaments de tota la ciència. Un consens majoritari sobre unes *evidències* compartides.

Aquí no ens posarem a esbrinar el mètode científic, perquè no correspon a aquest escrit. Però sí que podem dir que no és el mètode que els filòsofs han decidit que ha d'utilitzar la ciència, sinó el mètode que han utilitzat sempre els científics de totes les èpoques de manera intuïtiva i que després han provat de comprendre els filòsofs. Spinoza no utilitza el mètode científic, sinó que parteix de consideracions racionals, però s'aproxima a la ciència en l'observació del comportament humà i en la metodologia lògica de la seva interpretació. Hi ha una idea, just al començament del tercer capítol de l'*Ètica*, que és definitiva per comprendre la seva empresa: "consideraré les accions humanes i els

desitjos com si es tractés de línies, plans i cossos.” És una frase espectacular que, en un altre context, és d’una modernitat que podria semblar de Picasso o de Kandinsky. A més de la utilització seqüencial d’axiomes i teoremes en la seva *Ètica*, tal com faria la geometria deductiva, en l’obra de Spinoza hi ha la apel·lació constant a la simple evidència i la recurrència a una sèrie de demostracions que ara ja no ens podrien convèncer, per donar més consistència al conjunt de la proposta. A la seva època tampoc no es podien veure tan clarament com ara els límits dels mètodes racionals fins a les seves darreres conseqüències. Però encara que Spinoza incorporés al seu racionalisme tots els coneixements actuals de la ciència moderna, la seva metafísica també s’assemblaria a provar de treure aigua del mar amb un cistell de vímet.

Spinoza s’adona d’aquest fet i per això proposa el seu tercer gènere de coneixement, del qual en parlarem més endavant. Els dos primers gèneres de coneixement de Spinoza, des del seu racionalisme ja hem vist que s’aproximen a la ciència, ja que el primer gènere es podria assemblar a l’observació i el segon gènere a la lògica aplicada, encara que ell els utilitzi d’una manera particular sobre les emocions humanes. Però, tal com dèiem, suposem per un moment que Spinoza encara fes un pas més cap a la ciència, el pas que inevitablement van fer el racionalisme i l’empirisme cap al positivisme, en els segles posteriors, i que amb la ciència moderna volgués provar de comprendre tota la realitat, tota la Naturalesa. Els avenços han estat extraordinaris i aquest miratge de desxifrar totes les lleis essencials de l’Univers era present a la ment d’alguns científics del segle XIX i de començaments de XX, sobretot respecte les lleis de la física i de la sociologia. Però la nostra espècie no ho podrà aconseguir mai. Perquè el fet bàsic que no permet aconseguir-ho no es troba en raons científiques, tècniques o de progressió temporal, sinó en unes altres de totalment diferents, es troba en la nostra alegria i en la nostra tristesa, en la nostra vida i en la nostra mort, en la nostra felicitat i en la nostra infelicitat humana, en el nostre goig de viure.

Qualsevol metafísica també acostuma a presentar un altre problema, que és una mena d’eterna baralla entre el monisme i el dualisme o el pluralisme, *l’u i els molts* de la filosofia, la unitat i la diversitat de la Naturalesa. Com en tantes altres possibles interpretacions de la realitat, sembla un problema insoluble que està en la nostra mateixa ment, en la nostra mateixa aproximació a la realitat. I gairebé resulta divertit de veure com li proven de donar solució les diferents filosofies a través de la història. Potser Parmènides, al segle VI aC, podria ser el primer monista occidental consistent, amb la seva frase “Tot és u”, però al segle següent, Empèdocles, més a prop de la ciència, probablement és el gran primer pluralista occidental amb la teoria dels *quatre elements* primordials: terra, aigua, foc i aire. Més d’un miler d’anys abans d’aquests filòsofs grecs, als *Veda* de l’hinduisme ja hi apareixia el Brahman en diverses concepcions, però en una d’elles el Brahman és una mena d’energia original que també ho és Tot, més o menys com el Déu de Spinoza, però amb la curiosa diferència que la naturalesa a la qual nosaltres tenim accés és una pura il·lusió perquè és *maya*, la part diguem-ne més *virtual* del Brahman, mentre que la part més *real*, més *essencial* del Brahman, és oculta i mai no la podrem conèixer (sí, sí, en diuen no dualisme *Advaita*, però de seguida d’un ja en tenim dos, ja és dual volent evitar-ho). Un parell de mil·lennis després dels filòsofs grecs, ens trobem amb el monisme de Spinoza, provant de corregir el dualisme de cos i ànima que

defensa Descartes (de fet *trialisme*, perquè ell proposava la *res cogitans*, la *res extensa* i la *res divina*). Ara bé, el mateix Spinoza, després de postular el seu monisme dient que Déu, cos i ànima són la mateixa i única substància de la Naturalesa present en els éssers humans, també ha de continuar parlant del cos i de l'ànima com de dos atributs diferents de la mateixa substància, perquè no podria seguir amb la seva filosofia. I el cristianisme, amb un sol Déu com un esperit que és a tot arreu i amb el Diable com a contrapunt, amb tres persones igualment divines, una de les quals pertany a la realitat física, una altra que no hi pertany en absolut i l'altra diríem que mig-mig perquè és un esperit capaç de fecundar una verge, sembla que vol batre rècords de monisme difuminat, de dualisme i al mateix temps de pluralisme, tots simultanis.

Amb la particularitat, però, que no reconèixer el desdoblament de Déu en tres persones (que és tan fàcil de demostrar, oi que sí, mira: un són tres, tal com fan els trilers), oposar-se al trinitarisme, en alguns moments de la història significava ser condemnat a morir a la foguera, com el cas del metge aragonès Miquel Servet, que l'any 1553, a Ginebra, va ser lligat a una estaca i cremat viu pels partidaris del protestant Calví i de la trinitat divina. L'any 1826, ara fa menys de dos cents anys, hi va haver la darrera execució pública a Espanya per diferències teològiques: el mestre solsonenc Gaietà Ripoll va ser condemnat a morir cremat viu a València per les fervoroses Junes de Fe, encara que en un atac de misericòrdia el varen matar primer, penjant-lo públicament damunt d'un bocoi amb flames pintades, abans cremar-lo. I l'any 1871, fa només uns cent cinquanta anys, la beata Dolores, una monja sevillana cega que tenia la gran virtut de cardar amb els seus confessors des dels dotze anys, encara va ser condemnada a la foguera, però quan a Sevilla ja estava tot preparat per cremar-la viva públicament, es va confessar per aconseguir que la matessin amb el *garrot vil* abans de cremar-la. Aquells tribunals estaven formats simplement per criminals que se sabien impunes, disfressats de protectors de la fe o del bé comú.

Tu, ara mateix, et podries inventar una altra estratègia metafísica per provar de resoldre aquests problemes insolubles a nivell purament racional, l'únic que hauries de fer és partir d'algunes afirmacions indemostrables, raonar d'una manera impecable, provocar alguna mena de felicitat interior o d'esperança en els teus seguidors i, si pot ser, tenir-ne molts. I hauries de vigilar, és clar, de no tenir gaire a la vora algun partidari massa fervorós d'una altra metafísica per no rebre alguna trompada... Però ja hem vist que Spinoza feia una cosa una mica diferent, perquè en els seus dos primers mètodes de coneixement s'aproximava a la ciència, encara que partia de supòsits metafísics per a comprendre la realitat. ¿I el camí que havia iniciat Empèdocles, més de dos mil anys abans de Spinoza, aleshores que la ciència i la filosofia encara eren la mateixa cosa, amb la seva idea dels *quatre elements*? Doncs, just després, aquella línia de pensament va continuar amb l'atomisme de Demòcrit. Per tant, la idea de l'àtom, que la ciència moderna adopta, però que no va ser capaç d'evidenciar amb claredat fins al segle XIX i de comprovar experimentalment fins a començaments de segle XX (ara aquest retard ens pot semblar fins i tot estrany), ja era present a la Grècia del segle V aC. I des d'aleshores podem passar per un pont resplendent de lucidesa sobre la ignorància humana, un pont que està suportat en les espatlles d'Euclides, Eratòstenes, Avicenna, Copèrnic, Galileu, Newton, Faraday, Darwin, Mendel, Mendeleiev, Pasteur, Rutherford, Planck, Böhr, Einstein, Gödel,

Bell, Schrödinger, Turing, Fleming... que són alguns noms il·lustres entre una infinitat, per arribar a la ciència moderna.

La ciència ha fet una progressió exponencial aquests darrers segles, en física, en biologia, en medicina i sobretot en tecnologia, sense la qual no hauria pogut fer els altres progressos. Ha canviat radicalment les vides dels éssers humans en només cent anys, sobretot en els països desenvolupats del primer món. Si ho volem veure en imatges, només cal mirar alguna fotografia de la gent que anava pel carrer en algun poble europeu en un dia laborable al voltant dels anys de la Gran Guerra i comparar-la amb una fotografia actual del mateix lloc. I aquest canvi, si volem ser honestos, es deu bàsicament a la ciència i a la tecnologia modernes. Actualment un agricultor subsaharià amb un telèfon mòbil i amb cobertura, en teoria té potencialment les mateixes possibilitats de comunicació immediata amb tot el món que un catedràtic d'Oxford. El coneixement que prové de la ciència moderna és el coneixement que ens explica de manera més consensuada el nostre món i el que també probablement contribueix més a la nostra felicitat col·lectiva. Per més que avancem, però, sempre hi haurà una part de la nostra saviesa necessària per a la nostra felicitat que s'escapa als dominis de la ciència, un gran *punt cec*, un gran *angle mort* de la ciència, degut a la seva metodologia i a les seves possibilitats de coneixement.

Podríem recuperar un moment el joc comparatiu que ja havíem fet, de la diferència que hi ha entre l'aigua del *mar* i l'aire del *cel*, amb la diferència que hi ha entre el coneixement de la realitat i la felicitat humana que, encara que són diferents, estan a dins de la nostra mateixa ment i per tant la interacció és segura, l'aigua s'evapora i forma els núvols, els corrents d'aire mouen les onades, etc. Amb tot i això, són dos aspectes diferents de la nostra realitat. El savi més savi del món, que tingués tots els coneixements possibles passats, actuals i futurs, si al mateix temps tenia un terrible i continu mal de queixal que no pogués evitar de cap manera, seria un home profundament infeliç. En aquest joc, a l'aigua del mar hi podria haver tots els secrets de la Naturalesa menys un, el secret de la nostra felicitat, que seria a l'aire del cel. Per tant, el que seria essencial per a nosaltres no seria *el mar* sinó que seria *l'aire*, nosaltres hauríem de viure en una atmosfera d'aire per a ser feliços... perquè com a mínim hauríem de poder respirar com els falciots! I si volíem descobrir tots els secrets de la Naturalesa, hauríem de descobrir *l'únic secret de l'aire* i *tots els secrets del mar*. Ara bé, potser si descobríssim *l'únic secret de l'aire*, qui sap si *tots els secrets del mar* ja deixarien d'interessar-nos... I perdoneu aquesta mena de conte infantil, en el qual els secrets del mar són el coneixement del món i el secret de l'aire que interacciona és la felicitat humana. Però hi tornarem.

En aquest joc que ens proposem, si només considerem el coneixement dels *secrets del mar*, els secrets de la realitat, la ciència moderna ha fet tants progressos que sobrepassen la imaginació de qualsevol persona que hagués viscut fa només un segle. No hi ha cap metodologia comparable, cap esoterisme, cap racionalisme, cap intuïció pura, cap imaginació desbocada, cap possible sistema competidor. A més, estimula necessàriament la col·laboració entre les éssers humans perquè ja només es pot avançar en grans equips. En la investigació de la pandèmia del Covid-19 es va demostrar que l'equip era tot el planeta. Però en la pràctica ja sempre ho és, no hi poden haver gaires secrets perquè no

es pot progressar en un camp concret sense estar alerta a les publicacions i als progressos realitzats per altres investigadors en el mateix camp o en altres camps relacionats, que es transmeten instantàniament a qualsevol lloc del món i que es publiquen contínuament en revistes digitals especialitzades. Aquests progressos han revertit en aplicacions pràctiques que han canviat la nostra vida, l'han fet més llarga de mitjana, més confortable i sembla que una mica més segura, encara que les desigualtats entre països són enormes i evidents. Per tant, de manera pràctica, la ciència també incideix directament en el *secret de l'aire*, en la nostra felicitat, no descobreix el secret de la felicitat però ens pot ajudar una mica a aconseguir-la.

De moment hem provat d'amplificar els dos primers mètodes de coneixement de Spinoza fins a la ciència moderna, que ja hi era en estat latent. Però fem encara un darrer pas imaginari en aquest sentit, imaginem que la ciència moderna descobreix totes les lleis de l'Univers, tots els *secrets del mar*, no ho podrà fer mai però ho podem imaginar, imaginem que demà al matí llegim a la portada dels diaris digitals, alguna cosa com: "Ja no hi ha secrets per a la ciència, les bases físiques i biològiques de la realitat han estat descobertes completament". Seria una notícia insuperable i segur que aquest fet tindria repercussions immenses en la nostra vida, que amb la tecnologia que es podria desenvolupar més endavant potser ens convertiria en semi-déus capaços de manipular tota la realitat, de transformar-la i de transformar-nos nosaltres mateixos en el futur. La nostra espècie seguiria tenint gana cada dia i necessitats sexuals a realitzar, els seus problemes essencials de felicitat tancats en el *secret de l'aire* serien els mateixos, però els coneixements adquirits per la ciència, farien que el nostre *conatus* canviés en el sentit que tindríem la possibilitat de realitzar més *accions adequades* i també més *accions inadequades*, que abans no hauríem imaginat. Sobretot en el futur, quan s'hagués desenvolupat la tecnologia. La paradoxa és que, encara que la ciència no ha descobert *tots els secrets del mar* ni els descobrirà mai, som en aquest camí de descobrir-los, sempre hi hem estat i sempre hi serem. No solament no els descobrirà sinó que no estem gaire segurs d'allò que volem dir quan diem la paraula *realitat*. Amb tot i això, ara mateix no ens trobem massa lluny de poder canviar algunes de les lleis bàsiques de la naturalesa, per exemple el codi genètic que afecta aspectes essencials del nostre comportament. Però la ciència encara que ens descobreix noves *accions adequades* per la nostra felicitat (o alegria, segons Spinoza) que no coneixíem, no ens impedeix de realitzar també més *accions inadequades* que poden augmentar la nostra infelicitat (o tristesa, segons Spinoza) i perdre el gran *secret de l'aire*. Encara que sempre hi ha una intencionalitat, una direcció i uns recursos econòmics previs necessaris en el desenvolupament de la ciència, un cop obtinguts els resultats es poden utilitzar quasi sempre en diferents sentits, a vegades oposats. Un exemple fàcil, ja del passat però encara actual, és l'energia nuclear, que va portar a les bombes atòmiques i als reactors nuclears per obtenir electricitat. Aquest és el cistell de vímet de la ciència, per on també se'ns escapa sempre *l'aigua* quan la volem pouar cap a la nostra felicitat.

Al segle XVII ningú no hauria imaginat mai que nosaltres poguéssim canviar de tal manera les lleis de la Naturalesa, que segons Spinoza són les lleis de Déu. Només que ell ho hagués imaginat com a possibilitat, segur que hauria modificat alguns dels seus teoremes i demostracions. Amb tot i això, encara que ell no podia imaginar aquests canvis en el

progrés de les ciències i la seva incidència pràctica en la vida humana, la seva aproximació també podria ser vàlida en aquest nou context. Suposem que la ciència i la tecnologia biològica sigui capaç de modificar la informació genètica de manera solvent, que ben aviat serà una tècnica relativament convencional en alguns laboratoris microbiològics. S'han fet experiments validats per tal d'evitar la reproducció del mosquit *anopheles* que transmet la malària, modificant el seu codi genètic perquè els mascles siguin estèrils o perquè les femelles no puguin transmetre la malaltia, també es va modificar en secret el genoma de la Lulu i la Nana, dues bessones xineses nascudes el 2018 perquè no poguessin contraure el virus de la SIDA, el pare de les quals n'era portador. Però quan la tècnica d'edició i modificació genòmica estiguin més desenvolupades, unides a altres tècniques relacionades amb la nanotecnologia i la informàtica, començaran a ser possibles éssers transhumans i posthumans amb descendència. I no serà d'aquí a mil anys, sinó ara mateix en petites i progressives modificacions, algunes de les quals podran ser heretades. En aquest exemple radical també es pot aplicar l'argument del *conatus* i la llibertat de Spinoza, que fins aquí hem provat de justificar.

Perquè encara que des de la meitat de segle XX s'estan desenvolupant models ètics per a les noves tecnologies que, en general, es segueixen de manera aproximada en la majoria de publicacions científiques, ningú no podrà assegurar que en les societats políticament més opaques no es facin experiments incontrolats de modificació del genoma. Així és va produir el cas de la Lulu i la Nana, un petit escàndol internacional que després es va provar de justificar. Per tant és bastant probable que la majoria de laboratoris segueixin els protocols elaborats amb un *conatus* col·lectiu (sempre amb el permís de Spinoza per aquesta ampliació col·lectiva) que estaria consensuat pel *mainstream* de la comunitat científica, mentre que en qualsevol lloc del món es podrien fer experiments més o menys descontrolats. I és en aquesta *saviesa* del conjunt de la humanitat que ens jugarem una bona part del nostre futur com a espècie. Perquè, si encara volem seguir Spinoza, el nostre futur estarà influït per cada acció determinada que, en aquestes circumstàncies, afectarà d'una manera o altra el conjunt de l'espècie humana. Però ja hem vist que la ciència no ens informa per ella mateixa de les *accions adequades* necessàries, que l'aigua que volem pouar cap a la nostra felicitat, cap al nostre gran *secret de l'aire*, ja se'ns escapa abans, ja se'ns escapa també sempre pels forats del meravellós cistell de vímet que ens construeix la ciència per extreure els *secrets del mar*.

Per tant, a part de la possible existència de laboratoris descontrolats, ens hem de preguntar més en general de quina manera es desenvolupen i es desenvoluparan els protocols ètics necessaris, de quina manera es podrà aconseguir la saviesa necessària per a la nostra felicitat. Perquè, si seguim volent confiar tal com ho fem en la filosofia de Spinoza, aquests protocols i les seves conseqüències pràctiques dependran de la nostra *saviesa*, de la nostra comprensió de les lleis de la Naturalesa en aquell moment. Però és que en aquest cas estaríem modificant les pròpies lleis de la Naturalesa, les mateixes lleis del Déu de Spinoza. Sigui com sigui, només la nostra saviesa és la que ens pot donar la nostra felicitat col·lectiva futura, que Spinoza també anomena la salvació humana i, en aquest cas, nosaltres ja hi podríem afegir la salvació com a espècie. I hauria de ser la felicitat de tots, no la felicitat dels més poderosos en detriment de la dels altres, que

desgraciadament és la més probable opció actual i futura. Per tant els protocols, les lleis humanes que posarien el límits a la nostra llibertat civil, si som savis, han d'estar pensats en aquest sentit. ¿I qui són aquests savis que han d'assegurar la felicitat futura, la salvació de l'espècie humana, l'acord amb la Naturalesa? ¿Potser seran científics, filòsofs, polítics d'Esquerra Republicana que volen ser a tot arreu, alguns imams que només han llegit l'Alcorà i se'l saben de memòria, el Consell de Seguretat de l'ONU, els monjos budistes que es passen el dia asseguts provant de no pensar, els monjos de Montserrat...? ¿O potser membres de la internacional neocristo-feixista? Aquesta llista amb alguns participants poc aconsellables, evidencia la necessitat del tercer mètode de coneixement de Spinoza al mateix temps que delata les seves possibles debilitats, el mètode que ell en va dir *intuïtiu* i que tractarem més endavant, perquè els seus dos primers mètodes, tal com hem vist, corresponen més aviat a la ciència i no tenen tota la necessària informació de sentit convenient, de l'*acció adequada*. El tercer mètode s'aproximaria a les categories o disciplines que nosaltres acostumem a dir-ne més pròpiament Ètica i Estètica. I potser també s'aproximaria molt a una mena de *saviesa* pròpia dels falciots.

No estem molt més ben situats que els falciots per mirar el món, però el podem mirar més racionalment. Ells veuen el món de dalt. Sempre de dalt, en l'espai, poden orientar-se amb el camp magnètic de la terra per fer milers de quilòmetres sense perdre's, molt millor que nosaltres per viatjar pel planeta quan encara no teníem GPS ni Google Maps, però sembla que no el poden imaginar racionalment com nosaltres, per exemple amb tanta memòria i projecció en el temps. Només m'atreveixo a dir que ho sembla perquè no ho puc comprovar, però se'm fa difícil imaginar un falciot que sigui capaç d'explicar racionalment a un altre allò que farà la setmana entrant, encara que tots dos probablement *ho saben* visceralment. I segurament que tampoc no poden explicar-se entre ells algunes de les heroiques migracions que van fer els seus avantpassats fa centenars o milers d'anys. Allò que ens diferencia més a nosaltres dels falciots i de tots els altres animals és la nostra capacitat d'abstracció. Podríem dir que som gairebé com falciots o rinoceronts (tot depèn de la mida de cintura) i que, a més, podem pensar en abstracte. L'abstracció compren tota la nostra capacitat lògica i matemàtica, però també està en el pensament diari de qualsevol ésser humà. L'abstracció, considerada en general, és simplement la capacitat d'aïllar una característica concreta de la totalitat per tal de poder-la manipular per separat. ¿I l'amor, la força de l'amor? No, no és precisament per l'amor que els humans som més diferents dels falciots sinó per la capacitat de fer càlculs amb àlgebra lineal. Ara no t'esveris, és evident que cap ésser humà és menys humà per no saber àlgebra, sinó que simplement pel fet de ser humà ja fa exercicis d'àlgebra sense saber-ho, sense ser-ne conscient, només pel fet de ser humà ja té un pensament que resol problemes d'àlgebra. I amb una mica d'explicació al seu nivell, per inculte que sigui, per negat que sigui en matemàtiques, per poeta que sigui, en podria resoldre uns altres ja de manera totalment conscient. I no trobaríem cap falciot ni cap altre animal capaç de fer-ho. En canvi l'amor... oh! l'amor, no veus que està directament lligat al *conatus* de totes les espècies vivents, a la seva necessitat de persistència a partir de la seva mateixa gènesi, tal com ho hem descrit en pàgines anteriors. El cant dels falciots, en essència, no es gaire diferent de les nostres cançons d'amor, de les nostres àries de tenor líric, de les cançons populars més romàntiques per atraure les femelles.

Hi ha varies classificacions possibles molt diferents de la realitat segons la complexitat de la seva organització, però una de molt simple i eficaç ho divideix en només tres grans àrees, l'àrea mineral que els humans compartim amb tota la matèria, l'àrea de vida que compartim amb tots els altres éssers vius i l'àrea de l'abstracció que només tenim nosaltres. Així com el primer gran salt de l'àrea mineral a l'àrea de la vida ja hem vist que és produeix en un temps geològic llunyà de fa uns quatre mil milions d'anys amb uns límits de confiança aproximats d'uns tres-cents mil anys per cada banda, el pas de l'àrea de la vida a l'àrea de l'abstracció humana és molt recent, si ho mesurem amb la mateixa escala de temps. L'emergència de la nostra espècie a l'Àfrica, es podria situar fa uns dos-cents mil anys. I el que ja s'anomena *comportament modern* de l'espècie, l'abstracció pròpiament humana, el llenguatge evolucionat, la capacitat de planificació en profunditat en el temps, el comportament simbòlic en l'ornamentació, l'art, la música i la dansa, s'ha pogut comprovar amb seguretat que ja existeix al voltant de fa uns setanta mil anys. Aquest darrer pas cap a l'abstracció similar a la que ara tenim nosaltres, sembla que es podria haver produït abans, per exemple fa uns cent mil anys i amb una velocitat d'emergència de milers d'anys, sobre la qual els científics no paren mai de discutir mentre fan un cafè. Per tant, en números rodons i simplificant, si considerem aquesta classificació, probablement es va passar de l'àrea mineral a l'àrea de la vida en un llarg període que podríem centrar sobre uns quatre milions d'anys i probablement es va passar de l'àrea de la vida a l'àrea de l'abstracció en un període molt més curt que està centrat ara fa uns cent mil anys i de la qual se'n troben les primeres proves segures de fa uns setanta mil anys. Però ¿per què és produeix aquest canvi? No hi ha d'haver cap dubte que és degut a l'atzar i a la necessitat d'augmentar les possibilitats de supervivència de l'espècie.

I ara podem anar molt més ràpidament al mètode de coneixement de Spinoza que ens falta, al tercer. Des d'aquest darrer canvi cap a l'abstracció, els humans cerquem de manera conscient *el cel i el mar* simbòlics que havíem proposat en aquella mena de joc, tots dos alhora. *El cel* i *el mar* són diferents, però conviuen junts, es comuniquen a la superfície, sobretot en la llunyania on sembla que es toquen i són gairebé indistingibles si hi ha una mica de boira, com la dels nostres pensaments. Aquest és precisament l'aspecte que prova d'il·luminar Spinoza en el seu tercer mètode de coneixement. Allò que no hem pogut trobar fins aquí, ja que ens hem limitat a donar un cop d'ull una mica actualitzat d'allò que ens proposava Spinoza en els seus dos primers mètodes, que són propis de la ciència. Ell era conscient que sense el tercer mètode li mancava alguna cosa a la seva *Ètica*, potser la més important. Però resulta que el tercer mètode, potser el més difícil de practicar sembla molt més fàcil d'explicar. És el mètode de coneixement que ell en diu *intuïtiu*, de manera molt diferent a com entenem nosaltres la intuïció. En definitiva Spinoza ens diu que amb la ciència no en tenim prou per a satisfer les necessitats humanes (ni amb res, afegeixo jo) però que encara hi ha una manera més d'encarar la nostra situació vital, es tracta d'una mena de mística racionalitzada, de saviesa ancestral refinada i només accessible amb l'ascetisme dels savis. Ell pensa que els altres necessitem una religió supersticiosa convencional, amb cants i sants, per aconseguir una certa tranquil·litat interior i preservar la pau social. Però potser en forma embrionària aquesta religió i aquella saviesa ja hi és en el vol dels falciots. Perquè la mística està

compresa en totes les religions supersticioses des de l'alba de la humanitat. Per tant potser ja estaria explicat a l'engròs aquest tercer mètode que, des del meu punt de vista, és el més inconsistent de tota la seva *Ètica*, del qual en fa una metafísica centrada en l'adoració a la natura que és indiferent vers nosaltres però que, segons ell, estem obligats a estimar-la per tal de ser feliços o de salvar-nos. Penso que aquesta felicitat, o la seva absència, potser també estan expressades en la poesia, en l'art, en la música de la vida, en una interpretació no totalment racionalitzable de la vida, que el racionalisme de Spinoza mai no li va permetre de considerar.

No és gens estrany que un genial filòsof més modern, al començament del segle XX, Ludwig Wittgenstein, restés tan impressionat per aquestes reflexions de Spinoza que escrivís un *tractatus* pseudo-homònim, el *Tractatus lògico-philosophicus*, una obra de joventut, entre altres coses per provar de posar fi a totes aquestes especulacions. De fet, reduïa a la lògica i a la ciència els dos primers mètodes de coneixement de Spinoza i del tercer, que per a ell seria la relació dels homes amb el *món* (de fet amb la Natura d'Spinoza), deia que era de naturalesa *mística* i no se'n podia parlar lògicament (és a dir transformar-lo en una metafísica) perquè *no es deixava dir*, que només es podia *mostrar*. Amb un encert enorme en la concepció i, per a mi, amb un error d'una certa genialitat juvenil en fer una completa i radical separació entre el *cel* i el *mar*. Perquè en la llunyania, en la boira de les paraules que no compleixen totalment les lleis de la lògica, per exemple en la millor política a seguir, en els diaris que llegim cada matí o simplement en qualsevol conversa, moltes vegades *el cel* i *el mar* es confonen sense remei. I potser no podríem parlar quasi de res. Després, ell mateix ho va provar de solucionar en el que en va dir *jocs de llenguatge* a les seves posteriors *Investigacions filosòfiques* que mai no va publicar en vida.

Mentrestant, ara mateix, els falciots van fent milions de quilòmetres pel *cel*, sobrevolen sempre el *mar* i es van reproduint sense que cap filosofia els ajudi o els ho impedeixi. I la nostra ètica, que ens és impossible de transformar en un conjunt de proposicions lògiques consistents, està influïda pels milers d'impactes emocionals entre els quals es troben les reminiscències de totes les antigues religions. I a vegades sembla que està més a prop de la visió dels Monty-Phyton a *A Life of Brian* (1979) i *The Meaning of Life* (1983) que de les metafísiques mil·lenàries. I potser també cada vegada es podrà mesurar millor en els *likes* de les xarxes de comunicació.

Revisat 03/12/2023
